

**BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE’NİN
TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATİ (1904)**

 MURAT ÖZKAN*

 10.53718/gttad.1089932

ÖZ

Öğretmen, etnograf ve arkeolog olan Fransız Joseph Antoine Castagne, 27 Kasım 1875’te Fransa’nın Gaillac bölgesinde dünyaya geldi. Eğitimini Fransa’da tamamladıktan sonra öğretmenlik mesleğine adım attı ve 1899 yılında henüz 24 yaşındayken uzun yıllar görev yapacağı Rusya’ya gitti. Castagne’nin ilk durağı Kafkas bölgesiydi. Burada erkek ve kadın spor okullarında Fransızca öğretmenliği görevini ifa etti. Ardından 1902 yılında Türkistan toprakları için son derece önemli bir konumda olan Orenburg’da görev yapmaya başladı. Orenburg’da önemli kurumlarda Fransızca öğretmenliği yapan Castagne, buradaki başarısından dolayı Rus İmparatorluk Coğrafya Kurumu ve Orenburg Bilimsel Arşiv Komisyonu üyeliğine seçildi. Çarlık Rusya’nın önemli bilim komitelerinde üyelikleri bulunan Castagne, Türkistan tarihine, kültürüne ve sosyo-ekonomik hayatına dair kitaplar yazdı; Fransız dergileri başta olmak üzere birçok akademik dergide çalışmalarını yayınladı. Bu gelişmelerin ardından Çarlık Arkeoloji Komisyonu tarafından Castagne’ye Turgay ve Ural bölgelerinde arkeolojik kazı yapma izni verildi. Orenburg eyaletinin tüm ilçelerinde çalışmalarına devam eden Castagne bununla yetinmeyerek farklı bölgelere de keşif gezileri düzenledi. 1913 yılında Rus vatandaşı olan Castagne Taşkent’e giderek burada çalışmalarını sürdürdü. Castagne’nin Rusya’daki bu prestijli konumu Ekim 1917’de Rusya’da gerçekleşen devrimin ardından yerle bir oldu. Taşkent’in Bolşeviklerin eline geçmesiyle Fransa’ya dönmeye karar verdi. Ancak 1918’de Castagne’nin Sovyet karşıtı bir komploya katıldığından şüphelenildiği için önce gözetim altında tutuldu. Ardından Eylül 1918’de tutuklanması için bir karar çıkartıldı. Yetkililer onun İngiliz ajanlarıyla bağlantılı olduğunu ve Sovyet güçlerine karşı mücadelede aktif bir şekilde görev aldığını düşünüyordu. Ancak Castagne, tutuklanma kararı uygulanmadan 19 ay kaçak yaşayacağı Fergana Dağları’nda gizlenmeyi başardı. 1920 yılında ise savaş esirleriyle birlikte Fransa’ya gönderildi. Fransa’da Türkistan tarihi ve yakın tarih üzerine bir dizi kitap yayınladı. 1925 yılında Legion d’Honneur nişanını almaya hak kazandı. 1958 yılında ise Montpellier’da öldü.

Castagne’nin keşif gezileri kapsamında ziyaret ettiği Türkistan’a dair notları bir hayli ilgi çekicidir. 1904 yılında Orenburg’dan başlayıp Krasnovodsk’a kadar devam eden bir tren yolculuğuna çıkan Castagne, bu yolculuğunda demir yolu hattına bağlı olarak hat civarında bulunan Ak-Bulak, Aktöbe, Emba, Mugadjar, Irgız, Kazalinsk, Basıkara, Maylibaş, St. Semenovsk, Perovsk, Taşkent, Semerkant, Merv, Aşkabat ve Göktepe şehirlerini ziyaret eder. Arkeolog olan Castagne’nin seyahatinin asıl amacı bölgeyi arkeolojik yönden incelemek olduğu için bu şehirlerde karşılaştığı kurganlar üzerine değerlendirmelerde bulunur. Castagne’nin özellikle Taşkent ve Semerkant hakkında tuttuğu notlar okuyucuya doyurucu bilgiler verir. Bunların yanı sıra cami, medrese, pazar yeri, çarşı, ev, bahçe, sokak gibi bölgeyi yakından tanıyabileceği mekânlar ve buralarda yaşayan insanlar üzerine gözlem yapar. Kişisel gözlem ve değerlendirmelerinde daha önce bölgeye gelen gezginlerin notlarında sıklıkla rastlanan önyargılı ve abartılı anlatımlar yoktur. Castagne, daha önce hiç karşılaşmadığı, adeta büyülediği manzaralarla Türkistan’da karşılaşır ve bunları notlarına da yansıtır. Bu çalışmada, 1904 yılında Türkistan’ın pek çok şehrini gezen Joseph Antoine Castagne’nin Türkistan hakkındaki anlattıkları, seyahat günlüğünden alıntılarla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Joseph Antoine Castagne, Gezgin, Türkistan, Taşkent, Semerkant, Kurgan.

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu/TÜRKİYE, E-Posta: murtozkan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9526-4564.

BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE'NİN

TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)

A MODERN TRAVELER TYPOLOGY: ARCHAEOLOGIST CASTAGNE'S TRAIN JOURNEY TO TURKESTAN (1904)

ABSTRACT

Teacher, ethnographer, and archaeologist French Joseph Antoine Castagne was born on November 27, 1875, in the Gaillac region of France. After completing his education in France, he stepped into the teaching profession in 1899, when he was only 24 years old, and he went to Russia, where he would work for many years. Castagne's first stop was the Caucasus region. Here he worked as a French teacher in men's and women's sports schools. Then, in 1902, he started to work in Orenburg, which is in a very important position for Turkestan lands. Castagne, who taught French at important institutions in Orenburg, was elected as a member of the Russian Imperial Geographical Society and the Orenburg Scientific Archive Commission due to his success. Castagne, who was a member of important scientific committees of Tsarist Russia, wrote books on the history, culture, and socio-economic life of Turkestan; he published his works in many academic journals, especially French ones. Following these developments, Castagne was given permission to conduct archaeological excavations in Turgay and Ural regions by the Tsarist Archeology Commission. Continuing to work in all counties of Orenburg province, Castagne was not content with this and organized expeditions to different regions. Castagne, who became a Russian citizen in 1913, went to Tashkent and continued his studies there. This prestigious position of Castagne in Russia was destroyed after the revolution in Russia in October 1917. After Tashkent fell into the hands of the Bolsheviks, he decided to return to France. However, Castagne was suspected of participating in an anti-Soviet conspiracy in 1918 and kept in custody. Then, a warrant was issued for his arrest in September 1918. Authorities believed he was linked to British agents and was actively involved in the fight against Soviet forces. However, Castagne managed to hide in the Fergana Mountains, where he would live on the run for 19 months before his arrest was enforced. In 1920, he was sent to France with prisoners of war. He published a series of books on Turkestan history and recent history in France. He was awarded the Legion d'Honneur in 1925. He died in Montpellier in 1958.

Castagne's notes on Turkestan, which he visited as part of his expeditions, are quite interesting. Castagne began a train journey starting from Orenburg and continuing until Krasnovodsk in 1904. He visits the cities of Semenovsk, Perovsk, Tashkent, Samarkand, Merv, Ashgabat and Goktepe. Since the main purpose of Castagne, who is an archaeologist, is to examine the region from an archaeological point of view, he makes evaluations on the kurgans he encounters in these cities. Castagne's notes, especially on Tashkent and Samarkand, provide the reader with satisfactory information. In addition to these, he observes places such as mosques, madrasahs, bazaars, bazaars, houses, gardens, streets, where he can get to know the region closely, and the people living there. In his personal observations and evaluations, there are no prejudiced and exaggerated expressions that are frequently encountered in the notes of travelers who have visited the region before. Castagne encounters landscapes in Turkestan that he has never encountered before and is almost fascinated by and reflects these in his notes. In this study, what Joseph Antoine Castagne told about Turkistan, who visited many cities of Turkestan in 1904, was evaluated with excerpts from his travel diary.

Keywords: Joseph Antoine Castagne, Traveler, Turkestan, Tashkent, Samarkand, Kurgan.

GİRİŞ

Joseph Antoine Castagne 27 Kasım 1875 tarihinde Fransa'nın Gaillac bölgesinde dünyaya geldi.¹ Sıradan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Castagne, Toulouse şehrinde lise eğitimini tamamladı. Burada bazı yüksek kurumlarda Fransızca derslere katılarak Fransızca öğretmenlik sertifikası almaya hak kazandı. 1899 yılında henüz 24 yaşındayken Fransa'dan Rusya'ya geçti. Bu yer değiştirme Castagne'nin de hayatını tümüyle değiştirecek gelişmelerin başlangıcıydı.²

Rusya'da bir süre bulunduktan sonra Kafkas eğitim bölgesi mütevellî heyetinin emriyle Kuzey Kafkasya'ya gönderildi. Pyatigorsk şehrinde erkek ve kadın spor salonunda vekil Fransızca öğretmenlik olarak görevlendirildi. Buradaki ilk görevinde gösterdiği azim ve başarı onun Rusya'da geçireceği bundan sonraki hayatını da şekillendirdi. 1901 yılında Vladikavkaz pedagojik konseyinin sınavını başarıyla geçtikten sonra ona Fransızca öğretmenlik hakkını veren sertifikayı almaya hak kazandı.³

¹ ANF. (Archives nationales de France), Cote: LH. 19800035/160/20547, 27 Aout 1925. Fransa arşiv belgesinin temininde ve istifa edilmesinde yardımlarından dolayı Süleyman Uygun'a teşekkür ediyorum.

² Ulzhan Akhmetova, Abilsseit Muktar, vd., "İstoriko-Etnografişeskie İssledovanie Kazahstana Zarubejnimi Uçenimi XIX-XX vv. (Na Primere Nauçnih İssledovaniy Frantsuza J. A. Kastane)", *Bylye Gody*, 2016, Vol. 42, Is. 4, s. 1306.

³ S. Gorşenina, "Stranniy Arheolog Kastane", *Zvezda Vostoka*, No. 3, 1996, s. 146.

Castagne bu yıllarda babası bir albay olan Nemirova Lidya Akinfovna ile evlendi. 1901’de kızları Maria, 1903’te ise kızları Olga dünyaya geldi. Artık Rusya’ya tam olarak yerleşen Castagne, 21 Ağustos 1901 tarihinde Orenburg’da bulunan erkek spor salonunun müdüründen kendisine Pyatigorsk’tan Orenburg’a gelebilmesi için bir davet mektubu yazmasını talep etti.⁴ XVIII. yüzyıldaki Kalmuk istilasının ve Pugaçev isyanının hatıralarının yaşandığı Orenburg, doğu ve batıyı bir araya getiren iki dünyanın kavşağı konumundaydı. XX. yüzyıl başlarında, şehir kapıları egzotik bir dünyaya açılıyordu. Tarihi, coğrafi ve stratejik konumu ile bir geçiş noktasında bulunan Orenburg, Türkistan için de son derece önemli bir konumdaydı.

Bu gelişmelerin ardından 31 Ağustos 1901’de Orenburg eğitim bölgesinin müteveli heyeti tarafından Orenburg erkek spor salonunun müdürüne gönderilen emirle 1 Temmuz 1902 yılında belirli bir süre yaşayacağı Orenburg’a geldi ve burada bulunan erkek spor salonunda çalışmaya başladı.⁵ Ardından Neplüjevskiy Kadet Korpusu’na⁶ Fransızca öğretimine devam etti.⁷ Fransızca öğretmeni olarak öğretim faaliyetlerinde büyük başarılar elde etti. Rus İmparatorluk Coğrafya Kurumunun Orenburg şubesine üye olarak kabul edildi. Yine bu yıllarda eski Orenburg Valiliğinin arşiv belgelerinin toplanması, düzenlenmesi ile uğraşan ve bölgede araştırma çalışmaları yürüten Orenburg Bilimsel Arşiv Komisyonu üyeliğine seçildi.⁸

Orenburg’a gelmesinin ardından henüz iki yıl geçmesine rağmen 1904 yılında St. Petersburg Çarlık Arkeoloji Komisyonunun izniyle Turgay ve Ural bölgelerinde arkeolojik kazılar yapmaya başladı. Neredeyse Orenburg eyaletinin tüm ilçelerinde çalışmalar yapan Castagne, farklı bölgelere de keşif gezileri düzenledi.⁹ Bu keşif gezileri kapsamında 1904’te ilk seyahatini Türkistan’a yaptı. 1 Ocak 1908’de üçüncü derece Aziz Stanislav Nişanı ile ödüllendirildi. 19 Ekim 1909’da mahkeme danışmanlığı; 20 Aralık 1910’da ise üniversite danışmanlığı görevlerinde bulundu. 1909 yılında Orenburg Bilimsel Arşiv Komisyonu himayesindeki müzenin küratörlüğünü yapmaya başladı ve onca yıl Rus devletine yaptığı hizmetten sonra nihayet 28 Eylül 1913 tarihinde Rus vatandaşı oldu. Ardından kendi isteği üzerine Taşkent’e gönderildi ve Fransızca öğretmenliğine devam etti. Türkistan Arkeoloji Severler Cemiyetine, ardından Rus İmparatorluk Coğrafya Kurumunun Türkistan Dairesine üye oldu. Türkistan Halk Müzesi ve Kütüphanesinde denetim komitesi kurdu; yeni müze koleksiyonlarının derlenmesiyle ilgilendi. Onun bu koleksiyonları gerçekten Türkistan’da sergilenenler arasında en iyisi olarak görünüyordu. Ancak 1914 yılında patlak veren I. Dünya Savaşı, pek çok insanın hayatında dönüşü olmayan değişikliklere yol açtığı gibi onun hayatının da farklı bir yöne evrilmesine neden oldu. Aslına bakılırsa Castagne’nin bilimsel ilgi alanlarının çok yönlü olması arkeoloji, etnografya ile ilgilenmesi, Türkistan dilbilimi ve tarihine de hâkim olması uzun yıllar boyunca yaptığı çalışmalarla bilim dünyasının takdirini kazanmasını sağlamıştı. Onu takdir edenler arasında ünlü Rus oryantalist Barthold da bulunuyordu. Barthold, Castagne’nin arkeolojik malzeme toplama konusundaki titiz ve bilimsel yaklaşımına dikkat çeken açıklamalar yapmıştı. Barthold’un övgüsüne mazhar olması herkes tarafından takdir edildiği anlamına gelmiyordu. I. Dünya Savaşı sırasında ülkedeki kaos ortamı onun bir grup tarafından da çok şiddetli bir şekilde eleştirilmesine neden oldu. Örneğin M. E. Masson¹⁰ konuşmasında Türkistan antik eserleri hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığını ve onun bu konuda tam bir cahil olduğunu iddia ediyordu.¹¹

Rusya’daki muhalif görüşlere rağmen Castagne’nin çalışmaları yurt dışında da karşılık buluyordu. Özellikle Fransa’da “Les Revues du Monde” adlı dergide tüm çalışmaları yayımlandı.¹² Ancak Ekim 1917’de Rusya’da yapılan devrim onun buradaki konumunu kökten değiştirdi. Kasım 1917’de Taşkent’te Bolşevikler ve Sol Sosyal Devrimciler koalisyonunun iktidara gelmesinden sonra Castagne burada daha fazla duramayacağını anladığı için ailesiyle birlikte Fransa’ya dönmeye karar verdi. Gideceği zamanı beklerken bir yandan da Orta Asya’nın arkeolojik haritasının derlenmesi üzerinde çalışıyordu. Ancak S. Madji’nin aktardıklarına göre 1918’de, Castagne Sovyet karşıtı bir komploya katıldığından şüphelenildiği için önce gözetimde tutuldu. Eylül 1918’de ise hakkında tutuklama kararı çıktı. Bazı belgelere göre gerçekten de Castagne’nin İngiliz ajanlarıyla bağlantısı vardı ve Sovyet güçlerine karşı mücadelede aktif bir şekilde görev alıyordu. Bu yüzden Castagne

⁴ Akhmetova, Muktar, vd., *agm*, s. 1306.

⁵ Svetlana Gorshenina, “Un précurseur de l’archéologie et de l’ethnologie françaises en Asie centrale: Joseph-Antoine Castagné (1875-1958) (information)”, *Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 141e année, N. 1, 1997. s. 256.

⁶ Bu kurum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Özkan, “Rus Emperyal Yayılmasının Bir Vasıtası Olarak: Orenburg Neplüjev Askeri Okulu”, *4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (14 – 17 Şubat 2019 / Yalova) (UBAK) Bildiri Tam Metin Kitabı 3 Sosyal Bilimler*, ed. Behsat Karaca, Emel İslamoğlu, Esra Kirik, Ankara 2019, s. 65-82.

⁷ “Kastane, İosif Antonoviç”, *Kazakhstan Natsionalnaya Entsiklopediya*, Tom 3, Almatı 2005, s. 181.

⁸ Akhmetova, Muktar, vd., *agm*, s. 1306.

⁹ G. V. Dlujevskaya, *Arheologičeskie İssledovaniya v Tsentralnoy Azii i Sibiri v 1859-1959 Godah*, Sankt Peterburg, 2011. s. 188.

¹⁰ Türkistan’ın antik ve Orta Çağ tarihi konusunda en önde gelen araştırmacı ve uzman arkeologlarından Mihail Evgeneviç Masson, 1897 yılında St. Petersburg’da dünyaya geldi. Masson, Semerkant’teki tarihi yapıların korunması ve restorasyonu ile ilgilendi. Kısa bir süre sonra Semerkant Oblast Müzesi’nin küratörü oldu. Arkeolojik araştırmalar ve geziler yapmaya başladı. Yaptığı faaliyetlerden dolayı Rusya’da tanınmaya başladı. 1924’te Masson Taşkent’e gitti ve Orta Asya Müzesi Arkeoloji Bölümü Başkanı oldu. Öldüğü 1986 yılına kadar pek çok öğrenci yetiştirdi ve Türkistan arkeoloji tarihiyle ilgili sayısız eser verdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. B. V. Lunin, “Mihail Evgeneviç Masson (1897-1986)”, *Rossiyskaya Arheologiya*, 2/1999, s. 207-210.

¹¹ Gorshenina, *agm*, s. 146-154.

¹² Dlujevskaya, *age*, s. 188.

BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE'NİN TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)

“emperyalist güçlerin ajanı” ve “Bolşeviklere karşı mücadelenin ilham verici gücü ve organizatörü” olarak kabul görülüyordu. Ancak tutuklanacağını öğrenen Castagne kaçtı.¹³ Şubat 1919'a kadar 19 ayını geçireceği Fergana Dağları'na geldi ve burada saklanmayı başardı. 1920 yılında ise savaş esirleriyle birlikte Fransa'ya döndü. Fransa'ya geldikten sonra Fransa Dışişleri Bakanlığında çevirmen olarak görev yaptı. Fransa'da Orta Asya tarihi ve yakın tarih üzerine bir dizi kitap yayınladı. 1921'den itibaren de Paris Antropoloji Derneği'nde muhabir olarak çalıştı. 1925'te “Legion d'Honneur Nişanı”nı almaya hak kazandı.¹⁴ 1950'de ise emekli olan Castagne Montpellier'e taşındı ve çok geçmeden 1958 yılında burada öldü.¹⁵

Uzun yıllar kaldığı Rusya'da her ne kadar Rus vatandaşı olarak bulunsa da o her daim Fransa yararına çalışmaya devam etti. Özellikle Rusya ve Fransa'nın yakınlaşması için elinden gelen her şeyi yaptı. Daima Fransa'da basılan dergi ve gazetelerin baskılarını getirerek tercümesini yaptı ve meslektaşları için içeriklerini özetledi. Fransız bilimsel keşiflerinin sonuçlarını Orenburg'da anlatarak bu konu hakkında herkeste merak uyandırdı.¹⁶

Türkistan'ın entelektüel hayatında çok parlak ve aktif bir figür olarak beliren Castagne'nin yaptığı çalışmalar arasında bizi yakından ilgilendiren 1904 yılında Türkistan'a yaptığı keşif yolculuğudur. Castagne'nin daha önce ele alınan, XVIII. ve XIX. yüzyılda Türkistan'a giden diğer seyyah veya görevlilerden farkı bölgeye tren vasıtasıyla seyahat etmesidir. Bu gezisinde tuttuğu notlarında renkli benzetmeleri esirgemeyerek Türkistan bölgesini özel bir yere koyar. Semerkant'a dair önemli bilgiler verir. Taşkent'in askeri ve idarî bir başkent olarak konumunu vurgular. Bunun yanı sıra sürekli eski ve yeni şehir karşılaştırması yapar. Yine izlenimlerine göre buralarda dünyanın ve yaşamın merkezi çarşılardır. Bu sebeple çarşılar özelinde dönemin sosyal hayatından da kesitler sunar. Bölgede karşılaştığı kurganlar hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler ile Türkistan şehirlerinde gördüğü türbe, cami, kubbe ve minarelere dair yaptığı gözlemler Castagne'nin seyahat notlarının önemini bir kat daha artırır.

1. Castagne'nin Türkistan Gözlemleri

Joseph Antoine Castagne 1902 yılından beri görevli olduğu Orenburg'dan 1904'ün Haziran ayında ayrılarak Türkistan'a yapacağı arkeolojik kazılar için bir keşif gezisi düzenler. Daha önce bölgeyi ziyaret eden gezgin ve görevlilerden farklı olarak bölgenin demir yolu ağlarıyla donatılması sayesinde yolculuğunu trenle gerçekleştirir. Castagne seyahatine başlar başlamaz hissettiklerini şöyle aktarır: “Uzun zamandır bu yolculuğa hazırlanıyordum ama yolculuğun süresi ve zorlukları beklentilerimi gerçekten de aştı. Arşiv Komisyonuna yolculuğum ve yol boyunca yaptığım gözlemler hakkında kısa bir bilgi vereceğimi beyan etmişim. Bu yüzden Kırgız bozkırlarında gördüğüm anıtları anlatmakla başlayacağım.”¹⁷

Castagne, nehri geçerek Kırgız bozkırları boyunca kıvrılan Ural demir yolu hattı üzerinden Turgay bölgesinin tüm kuzeybatısını sulayan Ural'ın sol kollarından biri olan ve nadir bulunan kaya tuzu ile ünlü İlek'e ulaşır. Yol boyunca etrafı gözlemleyen Castagne, mesleğinin verdiği dikkatle tek tek ya da gruplar halinde yükselen, çoğu kubbeli kurganları fark eder. Ölen kişinin sonsuz hayatında yaşamına devam edeceği düşüncesi, Türklerin mezar odası biçiminde bir yaşam alanı yapmasına neden olur. Bu yapılara da genel olarak “kurgan” adı verilir. “Kurgan” sözcüğü Türkçedir ve Castagne'ye göre Rus araştırmacılar tarafından kaynaklara geçirilmiştir. Etimolojik olarak “kurgan” ise “mezar üzerine inşa edilen taş ev veya höyük” anlamına gelir. “Kurgan” veya Kazakça “korğan” sözcüğü “korumak, korunaklı yer veya etrafı çevrelenmiş bir yer” demektir. Belki de Türkler inançları gereği atalarına saygı göstermek düşüncesiyle mezarı bir sur şeklinde korunaklı yapmış ve burayı “korğan” olarak adlandırmıştır.¹⁸

¹³ Gorşenina, *agm*, s. 157-159.

¹⁴ ANF. (*Archives nationales de France*), Cote: LH. 19800035/160/20547, 27 Aout 1925.

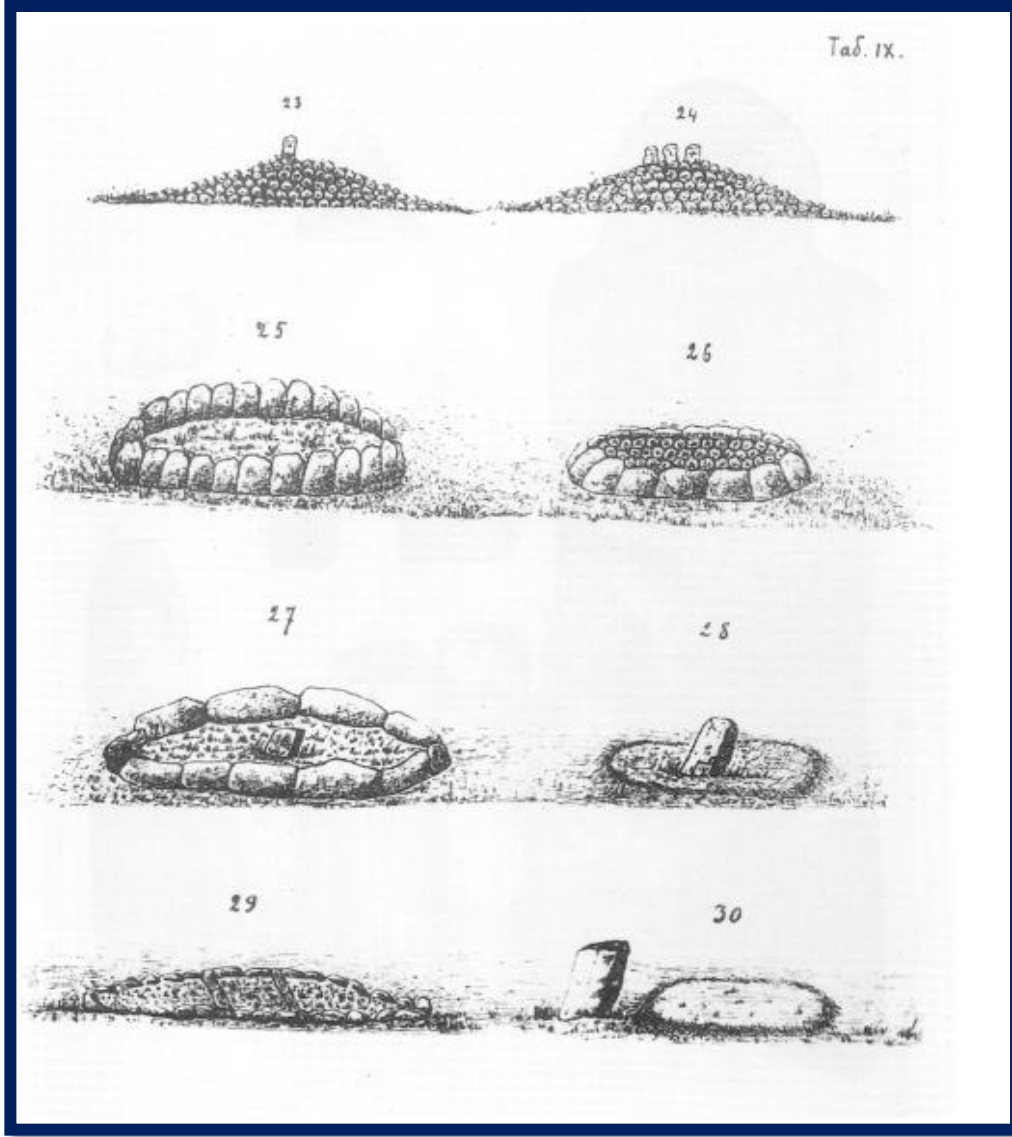
¹⁵ Dljnevskaya, *age*, s. 188-189.

¹⁶ Gorşenina, *agm*, s. 150-151.

¹⁷ I. Kastane, “Otçet o Poezdke v Turkestan”, *Trudı Orenburgskoy Uçenoy Arhivnoy Komissii*, Vpusk 16, Orenburg 1906, s. 176.

¹⁸ Yerlan Zhiyenbayev, Gulbanu Koshenova, “Kazakistan, Kızılorda Bölgesinde Mezar ve Türbe Geleneği”, 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maaddi Kültür*, Ankara 2019, s. 478.

Castagne'nin çizimleriyle Kazak bozkırlarındaki Kurgan tipleri

Ak-Bulak'tan başlayarak İlek'in her iki yakasında artık kışlık yerleşim yerleri yaygınlaşmaya başlar ve yemyeşil bozkır çimenleri arasında kaba taş yapılar ön plana çıkar ki bunlar bölgedeki Kırgız mezarlarıdır. Burada Castagne, Ak-Bulak ile Aktöbe arasında beş altı mezar görme fırsatı bulur ve bunların hepsinin birbirinden farklı olduğunu hayretle fark eder. Mezarların genellikle yerden yüksek bir yerde bulunduğunu söyleyerek bunlar hakkında şunları aktarır:¹⁹

"1) Özellikle yaygın olanlar ki bunlar Bayçulak-Sagası civarında bulunanlara benziyor. Genellikle büyük daire biçiminde, bir veya daha fazla mezar için bir çiti andıran, yontulmamış taş bloklardan yapılmış ve çok uzaklardan getirilmiş bu devasa kayaların kaldırılması için birkaç kişinin çaba sarf etmesi gerekiyor. Formları, Kromleks (taş daireler) olarak bilinen Taş Devri'nin Megalit anıtlarına benziyor. Görünüşe göre bazı anıtlar birkaç yüzyıl önce inşa edilmiş. Bu taşların üzerine genellikle, ölen kişinin bağlı olduğu kabilenin tamgası oyulmuş. Bazen bu taşlar bir mezarın çevresine düzensiz bir şekilde konmuş bazen de dikili olduğu mezarın üzerine yıkılmış halde bulunuyor."²⁰

¹⁹ Kastane, *age*, s. 176.

²⁰ Kastane, *age*, s. 177.

BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE’NİN TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)

2) Bu anıtların yakınında küçük, dikdörtgen biçimli toprak bir höyük dışında taşsız başka mezarlar da var. Bu mezarların baş kısmında, Korsak-Bas yakınlarındaki Ak-Mola’da karşılaştığım gibi ölen kişinin adının ve farklı duaların oyulduğu bir taş bulunuyor.

3) Türbeler genellikle zengin insanlar için yapılmış. Bunlar bölgede bulunan malzeme çeşitliliğine göre genellikle balçık, taş veya ahşaptan, uzunlu ksalı dört duvardan oluşuyor.²¹ Örneğin, sonradan Sagarçin ismiyle bilinen Yakşi yakınlarındaki Ak-Bay’da olduğu gibi. Bu duvarlar mezarlar için bir çit görevi görüyor ve çoğu kez bana Türkistan mezarlarını hatırlatıyor.²²”

1.1. Aktöbe-Kazalinsk Arası Yolculuk

Ak-Bulak’tan ayrıldıktan sonra özellikle Aktöbe’ye yaklaşıldıkça bozkır daha engebeli hale gelir ve kum yoğunluğu daha da artar. Bu durum bölgenin bitki çeşitliliğini azaltan nedenlerin başında gelir. Coğrafyanın yabancı olan Castagne son derece şaşırtıcı olan bu durumun nedenlerini düşünerek ve daha önce görmediği bu coğrafya hakkında notlar tutmaya devam ederek Turgay’ın bir kasabası olan Aktöbe’ye ulaşır. Castagne’nin Aktöbe hakkındaki ilk izlenimleri şöyledir:

Aktöbe İstasyonu

“Aktöbe, içinden bir nehrin geçtiği kumlu bir ova arasında yer alıyor. Kentin yamaçlarında bulunan iki ya da üç tepe, bundan yaklaşık 30 yıl önce Kırgız bozkırlarında Rus uygarlığının başlamasına neden olan göçmenlerin gruplaştığı bir merkez işlevi görüyordu.²³”

Castagne, Aktöbe’de çok az kalır. Seyahat ettiği yolcu treninin son durağı burasıdır; bundan sonraki yolculuğuna başka bir trenle devam eder. Bu tren Kazalinsk’e 30 verst mesafede olan Bik-Bauli’ye inşaat malzemeleri götüren bir yük trenidir. Aktöbe’den sonraki demir yolu güzergâhı hala yapım aşamasında olduğu için bu yolculuğu çok da rahat geçmez. Irgiz’e kadar devam edecek bu seyahat hakkında Castagne şunları aktarır: “İstasyondan ayrılır ayrılmaz kendimizi yine ıssız bozkırlarda bulduk. İlek’in kışlaklarla bezeli manzarasına at ve deve sürüleri eşlik etti. Ardından tren Uralsk oblastına girdi; Emba’ya vardıktan sonra Mugadjar’a yöneldi. Yol boyunca çok sayıda Kırgız çadırlarıyla karşılaştık. Mugadjar’a yaklaşırken geçtiğimiz araziler eğimliydi. Bundan sonra Kum-Assu geçidinde ise sarp dağları geçmemiz gerekiyordu. Ardından Turgay oblastına ve nihayet Irgiz’a geldik.²⁴”

²¹ Kazaklarda halk tarafından önem atfedilenlerin mezarları yuvarlak, taş veya köşeli yapılandı. En uç bölgelerine köşe yerleştirilen bu kurganların sahipleri için bölge insanı, ihtişamlı kümbet ve tuğladan minareler inşa ederdi. Vefat edenlerin yakınlarının da gömülebilmesi için bu kurganların içi geniş olurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Ünal, “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği”, *Bilig*, Sayı 45, 2008, s. 116.

²² Kastane, *age*, s. 178.

²³ Kastane, *age*, s. 178.

²⁴ Kastane, *age*, s. 178.

Irgız'ın arkeolojik açıdan büyük öneme sahip olduğunu söyleyen Castagne, buradaki kumlarda özellikle Semerkant işçiliğine benzeyen kiremitlerin bulunduğunu ve Bolgasın harabelerinin de burada yer aldığını belirtir. Kısa bir süre sonra Mugadjar Dağları'na paralel olarak güneybatıya uzanan ve aralarında Çelkar, Kara-Sor, Kurgan-Tuz gibi tuz göllerinin bulunduğu sınıra ulaşır. Bahsi geçen bölgelerin ilki olan Çelkar hakkında görüşleri şöyledir:

“Çelkar Gölü'ne yakın ve bu gölle aynı adı taşıyan, çalışanlar için yapılmış binalarla dolu bir istasyon var. Bu istasyondan ayrıldıktan hemen sonra, rüzgarların taşıyarak oluşturduğu kum tepeleriyle dolu 'Büyük Barsuk Çölü' başlar. Bazen çok büyük boyutlara varan kertenkelelerin yaşadığı Büyük Barsuk Çölü'nün ana bitki örtüsünü nadir turpgil türleri, ferula sapları ve sazlıklar oluşturmaktadır.”²⁵

Çelkar İstasyonu

Büyük ve Küçük Barsuk Çölü'nden geçen hat, Saksaulsk yakınlarındaki Sır Derya bölgesine devam eder. Bu alan gezginin dikkatini çeker. Çünkü burada bulunan istasyonun hemen yakınında kuzeydoğudan güneybatıya, kubbe şeklinde bir grup höyük bulunur. Belirli bir süre sadece karşısında beliren manzarayı izleyen Castagne, bir sonraki durağı olan Bik-Bauli'ye kadar olan yolculuğu hakkında şunları aktarır:

“Kumlu çöllerin yerini şimdilerde, üzerinde dikenli bitkilerin yetiştiği toprak höyüklerle kaplı killi topraklar aldı. Çatlamış, çorak topraklar, bir gün önce yağın şiddetli yağmurdan arta kalan ve sıcak Haziran güneşinin çabucak kurutacağı sularla dolmuştu. Biz kertenkeleler, karpiller ve kaplumbağalarla dolu bu oviden ayrılarak Aral Denizi'ne ulaştık. Tren tamamen ölü bir tabiatın içinden geçerek ilerledi. Tuz küfünün de ara sıra görüldüğü bu killi ovada hiçbir yaşam belirtisi yoktu. Ağaç yok, çimen yok, böcek yok; tamamen yakıcı güneşin kavurduğu çorak toprak ve sadece uzaktan görülen seraplar... Son olarak henüz beliren yeşile çalan bir su, bize varacağımız yere yaklaştığımızın haberini verdi. Nitekim küçük bir demir köprüden geçtikten sonra Bik-Bauli'ye girdik.”²⁶

Tren yolculuğunun bitmesiyle buradan sonra posta atlarıyla devam edilir ve Kazalinsk'e varılır. Castagne burada Bik-Bauli'yi Perovsk'tan ayıran Taşkent yolunun güney kolunu ayrıntılı görebileceği 400 verstlik²⁷ uzun bir yolculuğa hazırlanır.

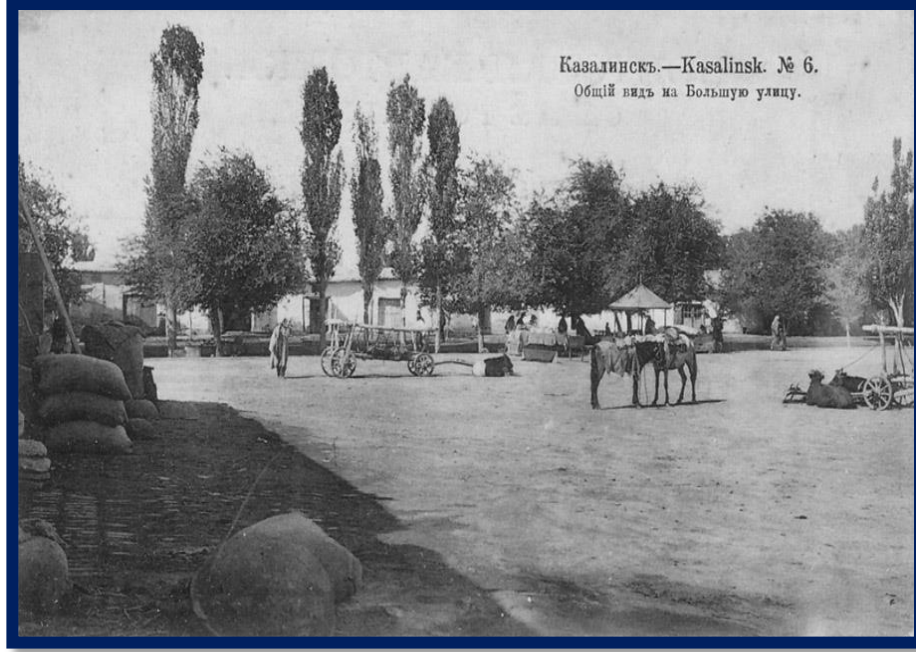
²⁵ Kastane, *age*, s. 180.

²⁶ Kastane, *age*, s. 181.

²⁷ Eski Rus uzunluk ölçüsü birimidir. 1 verst 1,6 km'ye denk gelmektedir.

**BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE’NİN
TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)**

Kazalinsk Büyük Caddesi

Kazalinsk’te bir gün kaldıktan sonra yolculuğuna tekrar devam eder. Bu süreçte bölge hakkında önemli bilgileri kaydeden Castagne, bu coğrafya hakkında ise şunları aktarır:

“Geceyi Kazalinsk’te geçirdikten sonra, şafak vakti yolda tanıştığım iki arkadaşla bu şehirden ayrıldım.²⁸ Artık kavakların arasında yavaş yavaş kaybolan, bu taze Haziran sabahında hâlâ tatlı tatlı uyuklayan şehrin dışında, kendimizi neşeli ve kültürlü bir ülkenin ortasında bulduk.²⁹ Yolda bozkıra akan ve halkın su ihtiyacını karşılayan en az 15 kanal geçtik. Aşağıda, sağ tarafımızda geniş bir kanal açıldı. Bu, 2.800 km’lik bir genişlemeden sonra çamurlu suları Aral Denizi’ne akan eskiden Yaksart (Jaxartes) olarak bilinen Sır Derya idi. İlerledikçe manzarası değişen, kumların bölgeyi tamamen ele geçirdiği ve çalularla kaplı tepelerin çölün başlangıcını müjdelediği bu uçsuz bucaksız Karakum Çölü’nün en uç sınırına vardık. Kumlu kaydırak görüntüsü veren kum tepeleri, kaprisli rüzgârın etkisiyle bu ıssız çöldeki hareketli tek şeydi.³⁰”

1.2. Kurganlara Dair Görüşleri

Castagne’ye göre yolculuğun bu kısmı Perovsk’a kadar oldukça neşesiz geçer. Çölde birkaç gün boyunca süren bu yolculukta dikenli bitkiler, saksaul ve demirhindi ormanları dışında herhangi bir bitki türüne şahit olmaz. Ancak Sır Derya kıyılarındaki sazlıklarda yaşam belirtisi az da olsa vardır ki buralar yırtıcı hayvanlara ev sahipliği yapar. Tabii bu canlılar da her geçen yıl azalmaktadır. Çöl güzergahında bulunan istasyonlara yaklaşırken, genellikle yüksek yerlerde devasa yapılarla karşılaşan Castagne, bunların “Mazarki” yani Kırgız mezarları olduğunu; Basıkara, Maylibaş ve St. Semenovsk’taki bu mezarları görmeyi başardığını aktarır.

²⁸ Kastane, *age*, s. 181.

²⁹ Kastane, *age*, s. 182.

³⁰ Kastane, *age*, s. 183.

Kazalinsk'te Kırgız Mezarı

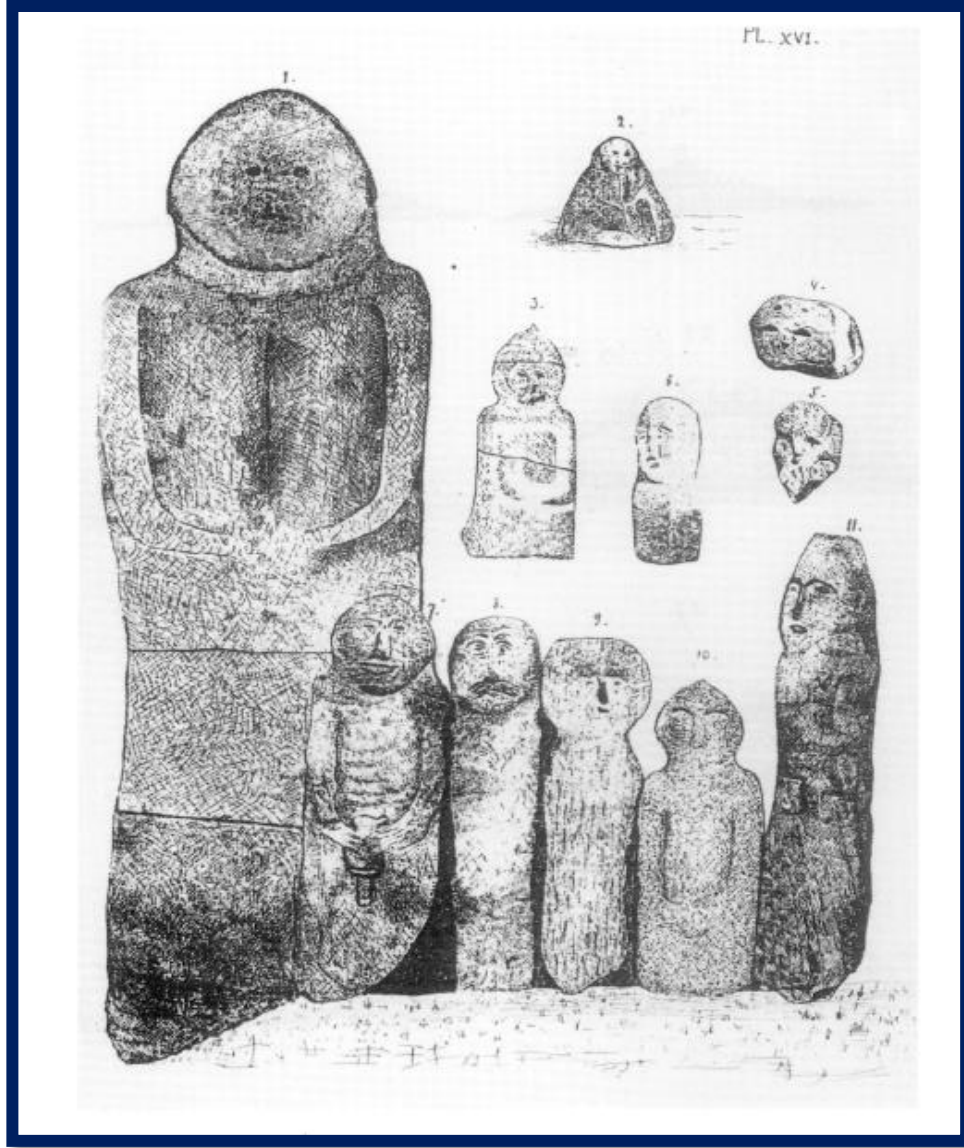
Basıkara'da yaptığı mezar ziyaretleri hakkında Castagne'nin aktardıkları şöyledir:

“Basıkara mezarlığı, bu adla anılan posta istasyonundan 1 verst uzaklıktaki kumlu bir tepe üzerinde bulunur. Bunlar kilden yapılmış; bazıları dörtgen biçiminde, duvarları köşeli, bazıları ise silindirik biçiminde ve kubbe çatılıdır. 50 ila 60 santimetre yüksekliğindeki küçük bir neşter açıklığı yalnızca emekleyerek girebileceğiniz mezara giriş görevi görür. Mezarın üstü genellikle açık olduğundan içeri kolayca fark edebilirsiniz.³¹ Burada her mezarın içinde, Mekke yönüne dönük, birbirine paralel birkaç mezar vardır. Cenazenin gömülmesi için ise şöyle bir yol izlenir: Önce dikdörtgen biçiminde, sığ bir çukur kazılır. İslamî kurallar vücudun toprakla temasını yasaklar; bu nedenle ölümler bir kumaşa sarılır. Tabutlar Müslümanlar tarafından kullanılmadığı için ceset doğrudan toprağa konur. Ölünün üzerine kille sıvanmış ağaç dallarından yapılmış bir tavan yerleştirilir. Ayrıca, kilden mezarın üstüne boyutuna göre çok yüksek olmayan duvarlar inşa edilir. Yine alçak, dört taraftan eğimli, kilden yapılmış bir çatı ile mezar kaplanır; böylece küçük bir dikdörtgen yapıya dönüşür. Dışarda, mezarın genellikle giriş kısmına yerleştirilmiş, birbirine benzeyen iki mezar taşı yapılır. Mezar taşlarının başına ölen kişinin yakınları dua etmeye gelir. Batıl inançları olan hiçbir Kırgız bu mezara girmeye cesaret edemez; çünkü bu tür bozkır türbelerinde çoğunlukla yuvalanmış olan şurkiler (arı yiyciler) ve ölüm hüküm sürmektedir.³²”

³¹ Kastane, *age*, s. 183.

³² Kastane, *age*, s. 184-185.

BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE'NİN
TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)

Castagne'nin çizimleriyle Kazak bozkırlarındaki Balbal tiplerinin bir kısmı

Basıkara'nın ardından Maylibaş mezarlığına gelen Castagne, burada da benzer mezarlara rastlar. Bölgedeki mezarları kulelerinden dolayı kalelere benzetir: "Maylibaş mezarlığı Sır Derya'nın hemen kıyısında yer alır ve hem çok sayıda mezarı hem de kalıntıları ile insanlara etkileyici bir manzara sunar. Burada Basıkara'da olduğu gibi, minyatür Gotik deliklere sahip ve mezarın yanına düzensiz dağılmış çok sayıda at ve deve kafatasları olan aynı türden mezarlar bulunuyor. Bazı mezarlar, kaleye benzer görünümleri, kuleleri ve mazgallı duvarları ile izleyende büyük etki bırakıyor. Bazıları modern tarzda; hatta tuğladan yapılmış.³³"

Castagne'nin Semenovsk istasyonu civarında gördüğü mezarlar hakkında verdiği bilgiler de son derece önemlidir: "Semenovsk istasyonunun etrafında oldukça zarif, koni biçiminde birkaç mezar yükseliyor. Burada gezinirken sadece dikenli bitkiler, sazlıklar veya uzun otlardan oluşan, yalnız bir çitle çevrili, mezar taşı olmayan pek çok mezar görebilirsiniz. Diğerleri etrafına 50-60 santimetre uzunluğunda ve 10 santimetre kalınlığında dikdörtgen taşlar yerleştirilmiş yarı silindirik tonozlarla kaplı. Bu taşlar üzerine Arap harfli yazılar nakşedilmiş.³⁴"

Castagne, tam da korkunç bir fırtınanın patlak verdiği anda Perovsk'a³⁵ varır. Toz gökyüzünü karartmış; güneş görünmez olmuştur. Öyle ki bu durum nefes alıp vermeyi bile imkânsız hale getirmiştir. Tedirgin olan gezgin, şehri istediği gibi göremez ve çok geçmeden kendisini Türkistan'a (Yesi) götürecek inşaat

³³ Kastane, *age*, s. 185.

³⁴ Kastane, *age*, s. 186.

³⁵ Kızılorda

malzemeleriyle dolu bir yük trenine binmek için istasyona gider. İstasyona giderken buranın diğer yerlerin görüntüsünden çok farklı bir yanı olmadığını, hemen hemen her yerin yine sıklaşmış saksaul ormanlarıyla kaplı olduğunu ve bunların Çiyli'den Karatay Dağları'na kadar demiryolu hattı boyunca uzandığını gözlemler.³⁶

1.3. Taşkent

“Türkistan’ın Kalbi” olarak bilinen, sanat ve bilim yurdu olan Taşkent bölgenin en önemli şehirleri arasındadır. İpek Yolu’nun, Timur’un, hanlıkların hatıralarını barındıran bir merkez hüviyetindeki Taşkent bölgeye gelen gezginlerin notlarında sıklıkla bahsettiği bir yerdir. Eski külliyelerin mavi kubbeleriyle örtülü, dünün ve bugünün en güzel hikâyelerini saklayan Taşkent’i görmek için sabırsızlanan Castagne, Türkistan’da çok fazla kalmayarak yolculuğuna devam eder. Bu kısımdaki yolculuğu ve hayatında ilk kez karşılaştığı Taşkent gözlemleri şöyledir:

“Bir an önce Taşkent’e gitmek için acele ediyordum. Bu sebeple Türkistan’da fazla durmadım ve bir yolcu trenine transfer olarak ertesi gün varacağım Taşkent’e hareket ettim. Herkes tarafından bilinen ve bende iyi bir izlenim bırakan bu şehri tasvir etmeyeceğim. Burada ılıman ülkelerin bitki örtüsü, Avrupa’nın güney ülkelerinin tüm cazibesini oluşturan meyve bahçelerinin bolluğu ile karşılaşacaksınız. Kanal suları caddelerin her iki yanında akar ve hem sulama hem de sıcak havayı tazeleme görevi görür. Zengin mağazalar, harika binalar ve hepsinden öte sizde uyandırdığı heyecan, size birinci sınıf bir şehirde olduğunuzu hissettirir.”³⁷

Taşkent Devlet Bankası

Arkeoloji topluluğundan kendisine verilen tavsiye mektuplarıyla gerçekleştireceği ziyaretleri yapmak için yola çıkan Castagne, ilk ziyaretini Taşkent’te kaldığı süre boyunca kendisinden yardımlarını eksik etmeyen Türkistan Arkeoloji Severler Çevresi Başkan Yardımcısı Ostroumov’a³⁸ yapar. Bu ziyaretin ardından Ostroumov’un da kendisine eşlik etmesiyle bölgeyi dolaşmaya başlayan Castagne, Taşkent’e gelen her gezgin gibi şehrin daracık sokakları, hareketli gündelik yaşamı, rengarenk insanları ve evlerinden bahseder:

“100.000’den fazla nüfusa sahip olan bu şehir, güneşte kurutulmuş tuğlalardan inşa edilen barakalarla dolu.”³⁹ Evlerin çatıları söğüt dalları ve sazlardan yapılmış; kil toprakla örtülmüş. Bu toprak çatıların üzerindeki yemyeşil çimenler arasından çiçekler göz kırıyor. Sokaklar o kadar dar ki yan yana iki deve zar zor geçiyor. Yürürken çarpışılan sokakların, meydanların, çayhaneleri dolduran o tuhaf kalabalığın gürültüsü haddinden fazla. Asıl hayat ve hareketlilik ise pazarlarda.

³⁶ Kastane, *age*, s. 186.

³⁷ Kastane, *age*, s. 186.

³⁸ Rus oryantalist, tarihçi ve etnograf. 1846 yılında günümüz Rusya’sının Tambov vilayetine bağlı Sasov’da dünyaya geldi. Babası zengin bir başrahipti. Türkçe ve Arapça’ya hâkim olan Nikolay Petroviç Ostroumov, hocası İlminskiy gibi, Müslümanlar arasında misyonerlik (Ortodoks) çalışmaları yaptı. 1877 yılında Taşkent’te görevlendirildi. Burada yayınlanan dergilerin editörlüğünü üstlenerek pek çok yayın yaptı. Rusların Türkistan’a iskânı konusunda pek çok çalışma da yürüten Ostroumov, 1930 yılında öldü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aitmatov KARIYEV, “Çarlık Rusya Şarkiyatçısı Nikolay Petroviç Ostroumov (1846–1930) ve İslam Hukuku Alanındaki Çalışmaları”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 2020, s. 154-169.

³⁹ Kastane, *age*, s. 187.

**BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE’NİN
TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)**

Sokaklarda, Semerkant'ta olduğu gibi tozu dumana katan atlı gruplar, eşek sırtındaki Sartlar ile daha çok at ve deveyi tercih eden Kırgızlarla karşılaşıyorsunuz. Pazarlarda sergilenen ürünler arasında her tür kadife, parlak renkli, ipekli yerli kumaşlar; rengarenk halatlar, sarıklar, fesler, örgü işleri, ayakkabılar ve halılar var. Yine saraçlar, demirciler, silah ustaları, meyve satıcıları vb. ile donatılmış sokaklar da mevcut.⁴⁰”

Taşkent çarşıları

Taşkent sokaklarındaki insan bağırtılarının ve hareketliliğin Paris'teki herhangi bir sokak gürültüsüne rakip olabileceğini düşünen Castagne, buradaki pazarda ticarî faaliyetlerin anlatmakla bitmeyeceğini iddia eder. Etrafını gözlemlemeye devam eden arkeoloğun dikkatini çekenlerden birisi de burada bir hayli fazla olan çayhane ve açık restoranlardır. Çayhane, pazar ve burada gördüğü kadınlar hakkındaki gözlemleri şöyledir:

“Bu çayhaneler, Asya tarzı küçük masaların etrafındaki kilimlerde yerlerini alan müşterilerle dolup taşıyor. Erkek çocukların çok az bahşiş karşılığında kalabalığa nargile sunduğu bu işletmelerde, perdelerin altından yoğun bir domuz pastırması ve koyun yağı kokusu yayılıyor. Ana pazara ek olarak, Şam bıçağı ustalarının gölgesinde çömelerek çalıştığı dükkanların yer aldığı çok sayıda ara sokağı ziyaret ettim. Pencereleeri hep kapalı bulunan birçok küçük sokaktan geçerek kendimi yeniden pazarda buldum. Sokağa sadece bir kapı açılıyor ve buradaki kadınları gizlemek için sonsuz bir perdeye benzeyen başka bir duvar örülmüş. Bu kasvetli kil duvarlar boyunca tepeden turnağa hilat giyen, yüzlerini siyah bir örtü altına gizleyen kadınlar birer gölge gibi süzülerek kayboluyor; sadece küçük kız çocukları ve Kırgız kadınları yüzü açık halde yürüyebiliyorlar.⁴¹”

Taşkent'i süsleyen mimarî eserlerin başında camiler gelir. Türkistan'a gelen gezginler bu eserleri çok dikkatli incelerler. Castagne arkeolog olduğu için tarihe ve mimariye ayrıca ilgilidir. Bahsettiği ilk cami bölgenin en önemli camilerinden olan Hoca Ahrar Cami'dir.

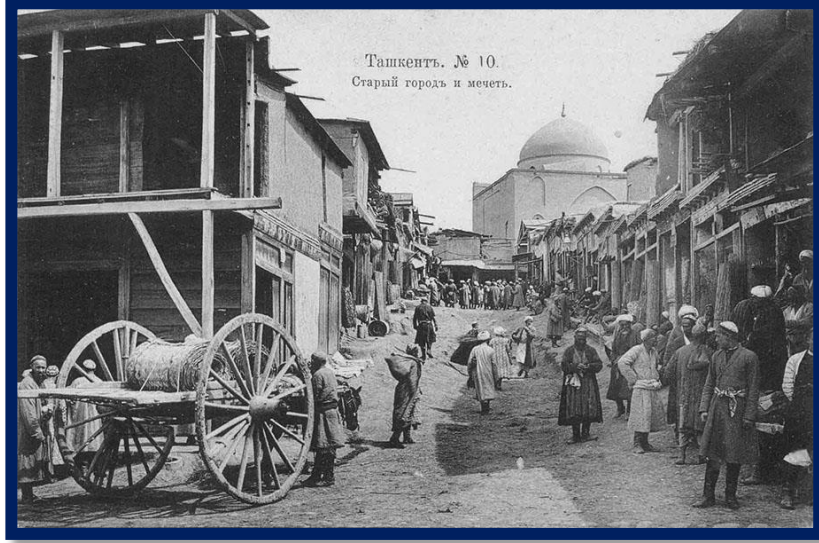
“Camilerin minareleri görebildiğiniz her yerde yükseliyor; hemen hemen hepsi aynı biçimde, özenle yontulmuş kavak sütunlarla destekleniyor. Onlara ulaşmak zor. Tüm camilerin en önemlisi ve anlatmaya değer olanı, özellikle Türkistan'da büyük bir üne sahip, kendisiyle aynı adı taşıyan evliya onuruna yapılan Hoca Ahrar Cami'dir. Çarlık Camisi olarak da bilinen bu cami depremlerden çok zarar görmüş ve Çar III. Aleksandr'ın taç giyme töreninden sonra gönderilen bağışlarla restore edilmiş. Cami bitişiğinde Türkistan'ın en iyilerinden birisi olan ve İslam dünyasının çeşitli ülkelerinden gelmiş birçok öğrencinin eğitim gördüğü bir medrese inşa edilmiş. Yaşları 20-50 arasında değişen öğrencilerin eğitimlerinin temelini kutsal kitapları Kuran oluşturuyor. Medrese, Semerkant'ta olduğu gibi tonozlarla çevrili dikdörtgen bir avludan

⁴⁰ Kastane, *age*, s. 188.

⁴¹ Kastane, *age*, s. 189.

oluşuyor. Bir mindere bağdaş kuran müderris, çevresinde diz çökerek oturan öğrencilere ya kitap okuyor ya da ilmî bir sohbet yapıyor.⁴²

Taşkent, Eski Çarşı ve Hoca Ahrar Cami

Castagne, Hoca Ahrar Cami'sini ziyaret ettikten sonra üstü kapalı bir cadde boyunca ilerler ve oradan Şeyhantaur Müslüman Mezarlığı'na gider. Burada daha önce ne Taşkent'te ne de ziyaret ettiği Türkistan şehirlerinde görmediği, şehrin tam göbeğinde, avlu, meydan ve sokaklarda, hatta iki dükkân arasında konumlandırılmış mezarlardan bahseder. Bunların çoğu evlere bitişik olduğundan zar zor ayırt edilir. Castagne, bu mezarların ancak üzerlerinde bulunan direkler sayesinde fark edildiğini de ekler⁴³.

Şeyhantaur Türbesi

Bölge insanı tarafından sevilip sayılan birine ait olan Şeyhantaur Türbesi'ni ziyaret etmek için sabırsızlanan Castagne, ülke dışından da buraya ziyaretçi geldiğini belirtir. Burası hakkında görüşlerine şöyle devam eder:

⁴² Kastane, *age*, s. 190-191.

⁴³ Kazaklarda genellikle ölen kişinin mezarına bir mızrak dikildiği ve bu mızrağın bir yıl süreyle orada kaldığı söylenir. Dikili olan mızrağın ucunda bir flama yer alır. Bu flamanın rengi ölen kişinin yaşına göre değişir. Eğer vefat eden kişi gençse siyah, orta yaşta ise kırmızı, yaşlı ise beyaz olur. Oraz Baktiyar Sadykuly, "Researches of Joseph Antoine Castagné Regarding the Burial Traditions of the Kazakh People", *Stolitsa Nauki*, No: 6(23), İyon 2020, s. 35.

“Şimdi aynı adı taşıyan sokakta bulunan ve çevirmenimin bana söylediği gibi 500 yıldan fazla bir süre önce vefat eden Hz. Şeyhantaur'un mezarının bulunduğu Şeyhantaur Türbesi'ne dönelim. Halk tarafından çok saygı duyulan bu kişinin mezarı tuğladan yapılmış. Uç kısımlarında kumaş parçaları, tepesinde boncuklu at kuyruğu ve hilal asılı olan yüksek direkler var. Bu durum kubbe altında bir evliyanın yattığına işaret ediyor. Türbeye ulaşmak gerçekten çok zor. Çift sürgülü, sağlam kilitleri olan ağır kapılar çok nadiren açılıyor. Rehberimin yardımıyla nihayet türbe bekçisi, bir çay sözü ve ayakkabılarımı çıkarmam şartıyla içeri girmeme izin verdi. Dışına kıyasla türbenin iç görünüşü beklentilerimi karşılamadı. Tamamen çıplak, yosunlaşmaya başlamış, zamanın ve rutubetin etkisiyle çürüyen duvarlara sahip bu türbede, aralarında tuğladan örülmüş mezar taşlarının yükseldiği üç mezar var. Bu mezarlardan biri saygın bir şeyhe ait ve üzeri beyaz bir örtü ile örtülü. Sağ tarafta ise çok eski olduğu belli olan ve çok mumlu şamdana benzer bir şey duruyor.⁴⁴”

Castagne'nin verdiği bilgiler bir batılı arkeoloğun gözlemleri olması açısından son derece önemlidir. Onun kurganlar hakkında verdiği bilgiler, tasvirleri, hiçbir şeyi atlamadan bilimsel bir gözle aldığı notları, bunların sıradan bir seyyahın değil bir arkeoloğun kaleminden çıktığını açıkça gösterir. Türbeden dışarı çıktıktan sonra civarda bulunan mezarları ziyarete başlar:

“Türbeden çıktıktan sonra hemen hemen hepsi birbirine benzeyen ve üzerlerinde yarım silindirik tonozların yükseldiği birkaç mezar daha ziyaret ettim. Taşlara oyulmuş yazıtlarda Kuran'dan kısa pasajların yanı sıra ölen kişinin adı da yer alıyordu. Bu taşlar mezar boyunca ve seyrek yerleştirilmişti. Aralarından bir tanesi olağanüstü büyüklükte ve tek blok siyah mermerden yapılmıştı. Üzeri yazıtlarla kaplı bu mezar taşı dikkatimi çekti. Rehberimin bana anlattığına göre, burası 700 yıl önce yaşamış bir Kırgız hanı olan Mokra ve oğlu Kaldagaş-bi'nin mezarıydı. Bazı mezarlara kavak ağaçlarının gölgesi düşmüş; ağaçların dallarına bolca koç, geyik ve antilop boynuzu asılmıştı. Sadece leyleklerin yuva yaptığı bu alanın ortasında uzun servilerin gövdeleri yer yer kasvetli silüetler halinde ortaya çıkıyordu. Mezarlığın yakınında, şehrin genelinde olduğu gibi çok sayıda havuza su sağlayan kanallar bulunuyordu. Hemen her avluda bulunan bu havuzlar, Sartlar'ın abdest alması için lavabo görevi görüyordu.⁴⁵”

Taşkent'in büyüklü sokaklarında, avlularında yaklaşık üç gün gezen Castagne, bu süre içerisinde camileri ve medreseleri sık sık ziyaret eder. Castagne'nin amacı Taşkent'teki kısıtlı zamanında bölgenin tüm mimarî eserlerini gezmektir. Bunun için acele eder; çünkü artık Taşkent'te sadece iki günü kalmıştır ve son gününü Rus Taşkent'ine, özellikle buradaki müzeye ayırır:

“Taşkent Müzesi kütüphaneye ait binaların bir kısmını işgal eder. Müzenin üç farklı büyüklükte salonu var. İlk salonda çoğu yerlilere ait ve ilkel olan her tür silah, o vakte kadar hüküm süren devletlerle, ailelerin armaları ve bayrakları yer alıyor. Buradaki tuhaf biçimli müzik aletleri Çin veya Hindu orkestralarını andırıyor. Bitişikteki salonda, Türkistan'da yetişen bütün ürünlerin toplandığı vitrinlerle ülkenin etnografyasıyla ilgili bir yığın eşya görülebilir. Salonda sergilenen o kadar çok eşya var ki kısaca anlatmakta zorlanıyorum. Temizliği ve düzeniyle bu salon bende çok hoş bir izlenim bıraktı. Üçüncü salon çok zengin arkeolojik koleksiyonları içeriyor. Müze küratörlerinin nazik yardımları sayesinde bu bölümü tüm ayrıntılarıyla, büyük bir dikkatle inceledim; çünkü burası tam da benim sahama giriyor. Antik kalıntıların gravürleri ve fotoğrafları ile planlarının asılı olduğu duvarlar, ziyaretçilerin gözünde nerdeyse Türkistan'ı canlandırıyor. Haritada dirilmiş gibi duran Merv harabeleri, orada Semerkant'tan manzaralar, daha ileride Zakaspi oblasti, Hive, Buhara, Hokand ve diğerleri. Bu tabloların altında Aryanca, eski Türk ve Runik alfabeli mezar taşları bulunuyor. Daha ileride ise Taşkent ve Semerkant çevresinde bulunan kil tabutlar; antik Pers monarşisiyle yönetilen, Orta Asya'da yaşayan ve Zerdüştlük (Mazdaizm) dinine mensup Aryan halkına nispet edilir. Genellikle dinî ritüellerde kullanılan bu eşyaların yanında Evliya Ata semtindeki höyüklerde bulunan taş balballar da görülebilir. Efrasiyab'da bulunan küçük vazolarla dolu cam objeler ve diğer nesnelere ziyaretçilerin merakını her daim canlı tutuyor. Özel vitrinlerde özenle sergilenen bronz, kemik, demir, kil idoller, cam parçalarından yapılmış binlerce eşya, ev yaşamına ait eski eserler diğer küçük arkeolojik eşyaları tamamlıyor. Bunun dışında kısa süre önce Issık Gölü yakınında keşfedilen bakır kazanlar da önemlidir. Orta Asya'nın eski halklarının yerli madenî paralar bakımından en zenginlerinden biri olan nümizmatik koleksiyon vitrininde Ruslara ait paralar çok azdır. Müze hakkında yazacak çok şey var ama

⁴⁴ Kastane, *age*, s. 191-192.

⁴⁵ Kastane, *age*, s. 192-193.

bunlarla bitiriyorum. Yalnızca birkaç yıl içinde, Avrupa'nın en büyük şehirlerinin bile imreneceği bir müze yaratmayı başaran müzenin kurucusu N. P. Ostroumov'a şükranlarımı sunuyorum.⁴⁶

1.4. Semerkant

Castagne Taşkent müzesini ziyaret ettikten sonra 25 Haziran akşamı, saat 09.00 treniyle Taşkent'ten dünyanın en eski şehirleri arasında sayılan Semerkant'a doğru yola çıkar. Tren ertesi günün sabahı Cizzak yakınlarına gelir. Derin bir vadide, küçük bir nehrin yanından geçerler. Bu yolculuk esnasında fark ettiği kurganlar, Castagne'ye Kırgız bozkırlarının eski göçebeleri ve Orta Türkistan kurganlarını oluşturan halklar arasındaki ortak gömme adetlerini hatırlatır.⁴⁷ Yol ilerledikçe vadi daralır ve dönüşte aniden Timur kapıları denilen dik bir uçurumla karşılaşılır. Bu uçurum üzerinde eski bir Farsça yazıt ile onun üzerinde demiryolunun yapıldığı tarihi gösteren Rus yazıtı görülür.

Timur Kapısı. Farsça ve Rusça yazıtlı kaya

Tren artık Semerkant'a yaklaşır. Castagne Türkistan'ın en önemli şehirleri arasında olan Semerkant'ı göreceği için heyecanlıdır. Semerkant yolculuğu esnasında etrafında gördüğü tarlalar, meyve bahçeleri, Semerkant kadınları ve Hz. Danyal'ın mezarı hakkında şunları söyler:

“Semerkant'a yaklaşırken Sart köylerini daha sık görmeye başladık. Nihayet tren Timur Köprüsü'nün kalıntıları arasından Zereşan'ı geçti. Biri Rus diğeri Sartlara ait iki anıtı taçlandıran Çepenat tepelerini aşarak pamuk tarlalarının pirinç tarlalarıyla kaynaştığı, yonca tarlalarının üzüm bağlarıyla devam ettiği topraklara ulaştık. Ardından bataklık bir bölgeye girdik. İlerledikçe bu bataklık yerini çeşit çeşit meyve ağaçlarıyla dolu bahçelere bıraktı. Kilden yapılmış, dağınık, alçak yapılı evlerin bulunduğu bir bölgeden geçerken evlerin çatılarından peçeli kadınların treni seyrettiğine şahit olduk. Tren istasyona varmadan biraz önce, kutsallığıyla ünlü Hz. Danyal'ın yaklaşık 20 metre uzunluğundaki mezarının yanından geçti. Şehir demiryolundan 6-7 verst uzaklıkta olduğu için yolculuğumuz bir süre daha devam etti ve nihayet Semerkant'a ulaştık.⁴⁸”

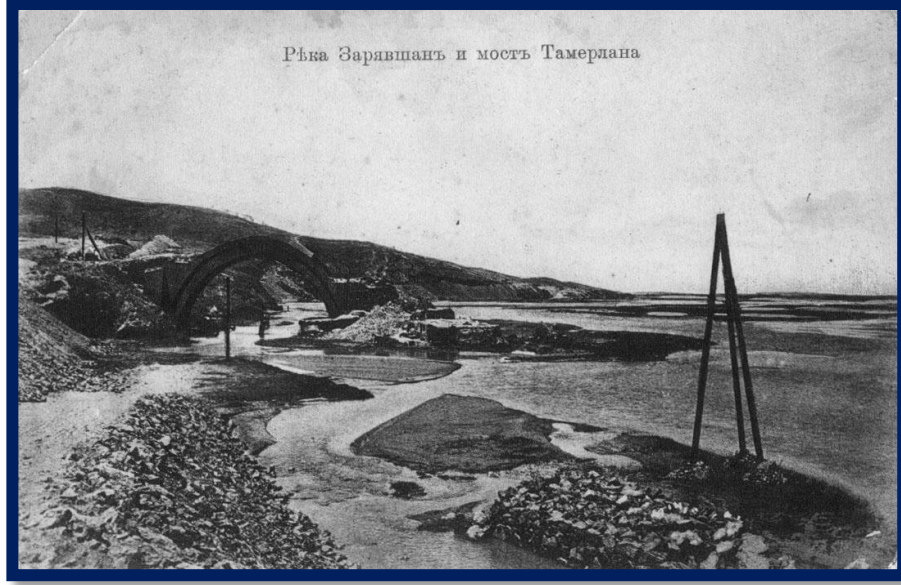
⁴⁶ Kastane, *age*, s. 193-194.

⁴⁷ Kastane, *age*, s. 194-195.

⁴⁸ Kastane, *age*, s. 195.

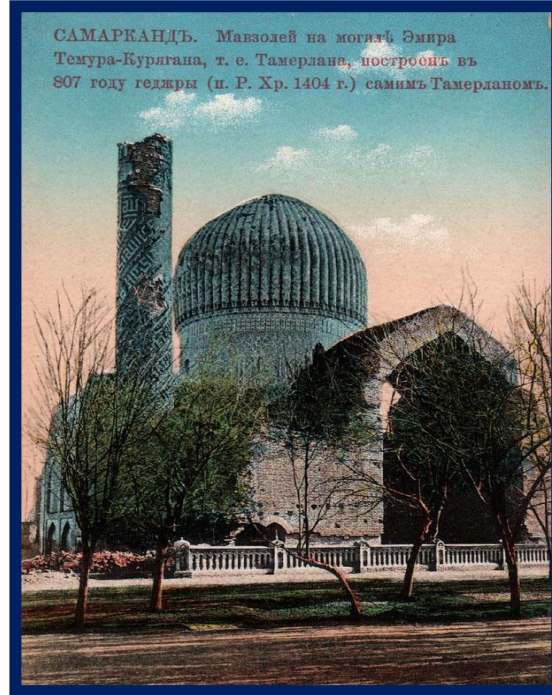

**BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE’NİN
TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)**

Zereşan Irmağı ve Timur Köprüsü

Ruslar Semerkant’ı işgal ettikten sonra yerleşim yerlerinde türlü değişiklikler gerçekleştirmiş; şehrin bir yakasında yeni, Rus mimarisi ve sanatıyla oluşturulmuş eserler yapmıştır. O nedenle şehri eski ve yeni Semerkant olarak ikiye ayıran Castagne Semerkant’a girer girmez bu iki bölgeyi karşılaştırır. Castagne’ye göre Rus Semerkant’ının geniş bulvarlarından, karanlık sokaklarından yerli Semerkant’a yönelince burada binaları süsleyen mermerler, mozaikler, masmavi çinileriyle arabesk bir görüntü çizen pek çok yapıyı görebilirsiniz. Örneğin burada Castagne ilk olarak Timur’un ünlü mezarını görür ve şunları aktarır: “*Narin renklerde emaye ile kaplanmış silindirik yivli kubbenin altında, ajurlu kaymaktaşı korkulukla çevrili dokuz mezar taşı var. Bu mezarlarda yatanlar Timur’un soyundan gelenlerle danışmanlarından bazılarına ait. Timur’un gerçek mezarı üzerindeki koyu yeşil, nefrit taş yazıyla donatılmış. Bütün bu kişilerin cesetleri aslında karanlık bir merdivenden geçilebilen küçük bir yeraltı mahzeninde bulunuyor.*”⁴⁹

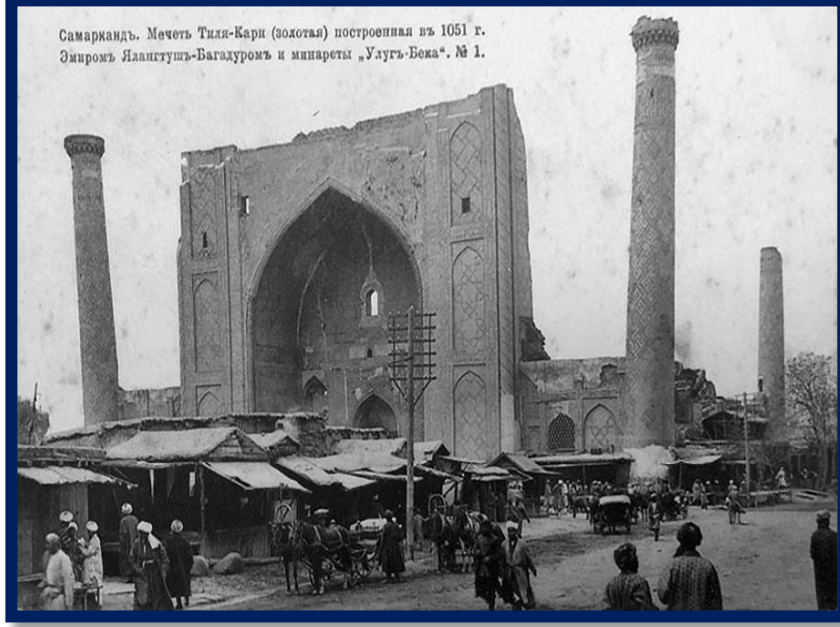

⁴⁹ Kastane, *age*, s. 196.

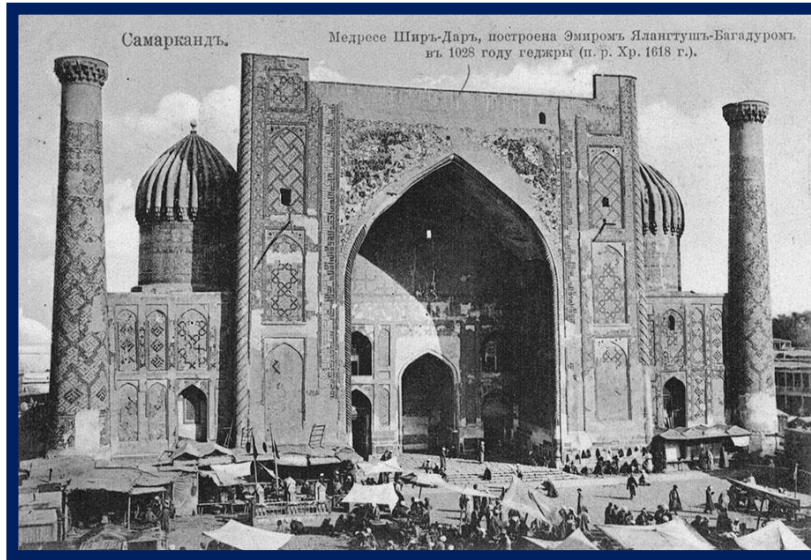
Emir Timur'un Türbesi

Türbeden çıkan Castagne XIV. yüzyıldan bu yana güç ve zarafetin simgesi olan Registan Meydanı'na gider. Bu meydan Semerkant'ı görmeye gelenlerin ilk duraklarından birisi, deyim yerindeyse Semerkant'ın kalbidir. Tarihi İpek Yolu üzerindeki Semerkant'ta, "u" biçimini andıran konumlarıyla üç eşsiz mimarî abideyi ziyaret eder. Meydanın üç tarafını kaplayan bu yapılar; ortada Tilla-Kari; solda Şir Dor ve sağda Uluğ Bey medreseleridir. Türk mimarîsinin ender örneğini oluşturan bu etkileyici yapılar, ihtişamı ve güzelliğiyle ziyaretçiler tarafından özel ilgi görmektedir.

Tilla-Kari Medresesi

Castagne, Registan Meydanı'ndaki bu medreseleri görünce oldukça heyecanlanır. Karşısında bir anda beliren Türk İslam mimarîsi hakkında ilk izlenimleri şöyledir: "Kubbeler, cepheler, duvarlar ve sütunlar; her yer mavi, yeşil renklerle parlıyor. Mozaikler, küfi harfli Kuran metinlerinin bulunduğu emaye kaplamalar, beyaz veya sarı zemin üzerine masmavi tasvirler, yeşil bir arka plan üzerindeki yıldızlı çiçekler, her şey Arap-Fars mimarîsinin ihtişamını yansıtıyor⁵⁰."

⁵⁰ Kastane, *age*, s. 197.

**BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE’NİN
TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)**

Şir Dor Medresesi

Bu medreselerin, Müslüman Asya’nın ilim ocağını oluşturduğunu söyleyen Castagne, Türkistan, Hindistan, İran ve Afganistan’dan gelen öğrencilerin avluları ve iç balkonları doldurduğunu sözlerine ekler.

Uluğ Bey Medresesi

Birkaç adım ötede, büyük bir meydanda, Roma’daki Karakalla hamamlarının heybetli kalıntlarına benzeyen Bibi-Hanım Cami’sinin görkemli kalıntılarını görür. Emir Timur’un inşasıyla doğrudan ilgilendiği ölçü bakımından devasa özellikler taşıyan bu caminin bölgedeki diğer yapılara nazaran önemli bir yeri vardır. Çünkü bu yapı Emir Timur’un kurduğu devletin kudretini temsil ettiği gibi kendi gücünü de simgeler. Cami adını Timur’a “küregen” (han damadı) unvanının verilmesine neden olan eşi, Çağatay hanı Kazan Halil Han’ın kızı Saray Melik Hanım’ın halk arasındaki lakabından alır. 1399’da yapımına başlanan cami, 1404 yılında genel hatlarıyla tamamlanmıştır.⁵¹ Castagne, devasa kemerler ve sütunların masmavi çinilerle kaplandığı, güneşin muhteşem bir kubbeden geçerek içerideki her şeyi aydınlattığı, artık sadece kalıntıları kalan bu eşsiz cami hakkında Arap tarihçilerinin pek çok bilgi verdiğini söyler. Ayrıca birkaç yıl içinde veya gerçekleşecek depremlerle bu caminin son kalıntılarının da ortadan kalkacağını iddia eder.⁵²

Bibi-Hanım Cami

⁵¹ Engin Beksaç, “Bibi Hanım Camii”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 1992, s. 125.

⁵² Kastane, *age*, s. 197.

Castagne, Bibi-Hanım Cami'sini ve nervürlü, devasa revaklarını arkada bıraktıktan sonra antik Efrasiyab'ın bulunduğu tepeye doğru yola çıkar. Burada en güzellerinden bir dizi kubbe, cami ve şapel karşısına çıkar. Burası Şah-ı Zinde Nekropolü'dür. Semerkant'a İslam dinini yaymak için seferler düzenleyen, Hz. Muhammed'in de akrabası olan Küsse b. Abbas, Kurban Bayramı'nda Efrasiyab tepesinde şehit olunca buraya gömülerek türbesi yapılmış ve sonrasında burası önemli bir ziyaretgâh haline gelmiştir.⁵³ Zamanla "Kıyamet gününde üç zümreye şefaahat edilir: Peygamberler, âlimler, şehidler" ve "Ölülerinizi iyi kimselerin arasına defnediniz" hadisleri gereğince, Şah-ı Zinde'nin etrafında mezar ve türbe olmak üzere pek çok yapı inşa edilmiştir. Bakara suresinin 154. ayeti "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz" hükmü mucibince Peygamber'in akrabasının daima canlı olduğu kabul edildiğinden, buraya yaşayan sultan anlamına gelen "Şah-ı Zinde" adı verilmiştir.⁵⁴ Castagne'ye göre bu türbe, önceki türbelerden daha mütevazı olmasına rağmen Asya karakteristiğine sahip ve hatta onlardan daha sanatsaldır.⁵⁵

Şah-ı Zinde Türbesi

Castagne gördüğü sanat eseri karşısında şaşkınlık yaşar ve daha önce hiçbir yerde böyle bir ahenk görmediğini dile getirir. Şah-ı Zinde o kadar muazzam bir işçilikle yapılmıştır ki gezgin bu yapıya duyduğu hayranlığını şöyle açığa vurur:

"İran, Çin ve Hindistan'dan ressamlar, mimarlar, dökümhane işçileri, kimyagerler, duvar ustaları ve işçilerden oluşan bir ordunun hükümdarın arzusunu tatmin etmek için gönderildiği bu binanın inşası için ne kadar emek verildiğini tasvir etmek mümkün değil. Tamamen sarı, kırmızı, mavi, beyaz, yeşil ve siyah renkli çinilerden oluşan, ölen kişinin ve mimarının adı ile Kuran'dan sözlerin yer aldığı küfi kabartma yazılarla kaplı bu türbe üzerine işlenen sanat hakkında bir fikir vermek imkânsız; ancak görülerek anlaşılabilir. Seramik sanatı burada doruk noktasına ulaşır. Bu kadar canlı ve taze renklerin emayesi, ilk günkü gibi değişmeden korunmuş, parlaklığını yitirmemiş. Bol miktarda mermer sütun, başlık, rozet, porselen çiçek, oyma ceviz kapılar, ustalık gerektiren kilitler, zarif izgaralar... Bütün bunlar bu türbeyi en yüksek sanat seviyesine ulaştırıyor."⁵⁶

Şah-ı Zinde'den ayrıldıktan sonra hendeklerle oyulmuş kil tepeler arasında şekilsiz parçalar, mezar taşları ve mermerlerin uzandığı başka bir türbeye giden Castagne, burada gördüklerinin Efrasiyab'ın kalıntılarını olduğunu söyler.

"Arkeolojik verilere göre antik Marakand'ın yerini gösteren bu kalıntılar, adını Hz. İsa'dan çok önce belirsiz bir çağda yaşayan şehrin kurucusu bir kraldan almıştır. Türk, Fars efsaneleri ona Semerkant ve Buhara'nın kuruculuğunu da atfeder. Efrasiyab'ın İranlılarla savaştığını ve onları mağlup eden Turan'ın en güçlü krallarından biri olduğunu söyler. Farsça başka bir kaynak ise

⁵³ Engin Beksaç, "Şah-ı Zinde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 267.

⁵⁴ Kamil Uğurlu, "Şah-ı Zinde Dünyanın En Zarif Nekropolü", *Erdem*, Cilt 14, Sayı 40, 2002, s. 354.

⁵⁵ Kastane, *age*, s. 197.

⁵⁶ Kastane, *age*, s. 198.

BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE'NİN TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)

Efrasiyab Krallığı'nın sınırlarının şu an ki Horasan hudutları olduğunu belirtir. Bu harabelerde yapılan kazılarda iki dönemi işaret eden birçok bulgu mevcut: İskender'den sonra gelen Baktriya dönemi ile Timur'la anılan Müslüman dönemi.⁵⁷

Bütün bu yerleri gezdikten sonra, şehrin her yerinden uzanan yemyeşil bahçelerin yüksek bir dağ zinciriyle sınırlandığı muhteşem şehir panoramasını seyre dalar. Castagne'nin Türkistan tarihinin büyük bir bölümünü içinde barındıran Semerkant'ta yapacağı en son iş burada bulunan müzeyi ziyaret etmektir. Castagne, müzenin küratörü Bay Vyatkin'in⁵⁸ yardımsever tavrı sayesinde, az önce ziyaret ettiği harabelerden çıkarılan çok sayıda porselen karoya ve Efrasiyab'da bulunan binlerce küçük nesneye olabildiğince yakından bakma fırsatı edinir. Gördüklerine hayran kalır. Burada Taşkent müzesinde gördüğü kutulara benzeyen, kilden yapılmış, kime ait olduğu belli olmayan kemiklerin bulunduğu tabutlar ile Gur-Emir (Timur Mezarı)'den çıkarılan ceviz oyma bir kapının yarısını inceleme şansı bulur.

1908 yılında Vyatkin, Uluğbey Rasathanesi kalıntılarında

1.5. Türkmen Toprakları

Castagne Semerkant'ı yeterince gezdikten sonra buradan ayrılmaya karar verir. Semerkant'ta bindiği tren çeltik tarlaları ve meyve bahçelerinden ayrılan hatla Buhara'ya yönelir. Buhara'ya giderken tren etrafında koşuşturan kalabalık insan topluluklarına şahit olur. Kaldırımlarda çömelen Sartların birçok meyveyi çok ucuza satmasına şaşırır. Kısa süre sonra Yeni Buhara'yı arkalarında bırakarak Amu Derya'ya ulaşır ve gece vakti Çardjuy'a⁵⁹ varır.⁶⁰

⁵⁷ Kastane, *age*, s. 198-199.

⁵⁸ Tam adı Vasiliy Lavrentevič Vyatkin'dir. Rus arkeolog, tarihçi ve oryantalist olan Vyatkin'in aktif katılımlarıyla, 21 Temmuz 1896'da bölgesel istatistik komitesinin aldığı kararla daha sonra Semerkant Müzesi olarak bilinen Semerkant İstatistik Komitesi Müzesi resmen kuruldu. Vyatkin, Semerkant Müzesi koleksiyonlarını Efrasiyab ve diğer anıtlardaki arkeolojik kazılar sonucunda toplanan eserlerle doldurdu. Başlangıçta kilise binasının küçük bir odasında bulunan müze koleksiyonlarının yenilenmesi, müze için ayrı bir bina inşa edilmesini gerektirdi. 1901'de ortaya çıkan bu sorun, 1911'de müze için özel bir bina inşa edilmesiyle çözüldü. Müzenin yönetimi ve Semerkant anıtlarının korunması, Barthold'un desteği ve bilimsel tasarımları sayesinde V. Vyatkin'e verildi. 1903'te endüstrinin gelişimine yaptığı katkılardan dolayı Vyatkin, Rus Komitesi'ne üye olarak seçildi. Vyatkin'in Semerkant Müzesi müdürü olduğu süre boyunca yaptığı önemli faaliyetlerden biri Uluğbey Rasathanesi'nin keşfiydi. 1910'da Rus Arkeoloji Derneği, Vyatkin'i oryantalist akademisyen V. Rosen'in adını taşıyan altın madalya ödülüne layık gördü. Vasiliy Lavrentievich Vyatkin 26 Haziran 1932'de öldü. Vyatkin, bölgedeki başarılı çalışmalarından dolayı Semerkant'taki Registan Meydanı'na gömüldü. Daha sonra 29 Aralık 1934'te, mezarı Uluğbey Rasathanesi yakınlarındaki bir tepeye taşındı. bkz. F. Ş. Şamukaramova, "Vasiliy Vyatkin i Samarkandskaya Starina", *Problemi İstorii, Filologii, Kulturi*, 1, 2016, ss. 408-422.

⁵⁹ Türkmenabad.

⁶⁰ Kastane, *age*, s. 199.

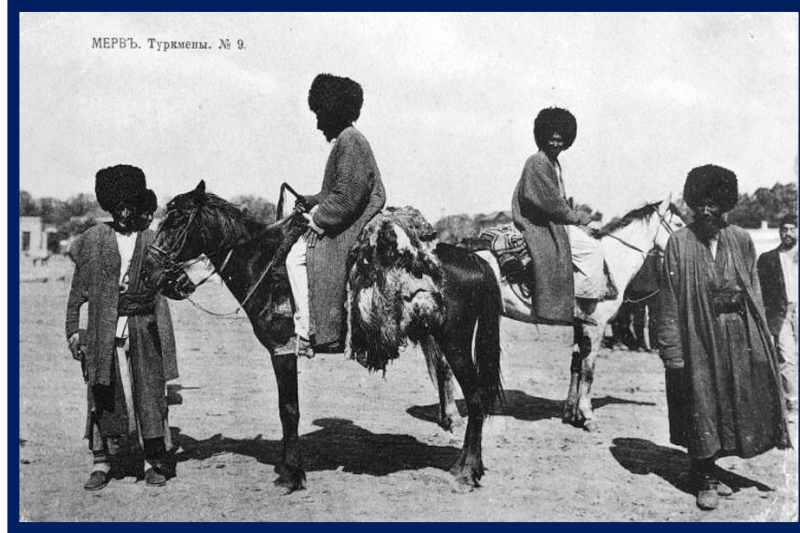

Yeni Buhara

Castagne bu yolculuğunu şöyle anlatır:

“Ertesi gün uyandığında kendimi yine çölün ortasında buldum. Biz dünyanın eski çarışesinin yükseldiği Merv vahasına, Bayram-Ali’ye yaklaştık. Tarihte büyüklüğüyle ünlü bu şehrin harabeleri, herkesin bildiğini tekrar edecek kadar çok anlatılmıştı bana. Cami, mezar, kubbe, yarı yıkık kuleler, eski duvarlar, sütunlar, yuvarlak kulelere yaslanmış ve bir giriş işlevi gören neşter revak kalıntıları, bir zamanlar zengin olan bu yerden geriye kalanlar. Çağdaş Sodom ve Gomore olan Merv şehri temellerine kadar yok edildi; ancak ateşle değil Karakum’un kumlarıyla. Daha sonra burası Türk ve Moğol orduları tarafından yıkıldı. Birkaç verst mesafede kumlardan çıkıntı şeklinde görülen bu kalıntılar, her şeyi kurutan ve yok eden kavurucu güneşin altında, yolun her iki tarafı boyunca uzanıyor. Uzakta, zar zor fark edilen bir grup ağaç Murgab ve Yeni Merv’e yaklaştığımızı haber veriyor. İşte Türkmenlerin ve Tekelerin ülkesi burada başlıyor.⁶¹”

Merv, Türkmenler

Merv’den ayrılan hat, İran ile Turan arasında sınır görevi gören ve eteklerinde kısmen Türkmen ve Fars, karışık bir nüfusun yaşadığı, çok sayıda köyün artık dağıldığı Guristan sıradağlarını takip ederek Aşkabat’a yönelir. Bölgede gördüğü kalıntılardan en heybetli olanı İmam Rıza’nın yeğeni Seyid İmaneddin’in 1495 yılında yaptırdığı türbeli camidir. Yolculuk boyunca bazıları alışılmadık büyüklükte olan birkaç kurgan görür. Castagne,

⁶¹ Kastane, *age*, s. 200.

BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE’NİN TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)

Semerkant’tan başlayarak bunaltıcı sıcaklığın burada daha çok hissedildiğini, bu yüzden kendisini güneşin yakıcı ve ölümcül ışınlarından koruyan vagonun altına inemediğini söyler.⁶²

Aşgabat

Önce Bayram-Ali’ye, oradan Merv’e giden tren Aşgabat’ta da çok fazla beklemeden hareket eder ve böylece çöl yolculuğu tekrar başlar. Kısa süre sonra, çıplak bir kaya üzerinde yükselen Bezmeın istasyonu yakınındaki bir Pers şehrinin kalıntılarını da arkasında bırakır. Gece çökerken tren, istasyondan bir taş atımı uzaklıkta bulunan Tekelilerin eski kalesi Göktepe’ye ulaşır.

Göktepe Kalesi ve Müzesi

Oldukça uzun olan tren durağı, gezginlere bu kalenin ele geçirilmesinde kullanılan silah ve topların, Teke bayrakları gibi sayısız eşyanın yanı sıra savaşa katılan astsubayların portrelerinin bulunduğu müzeyi ziyaret fırsatını verir. Castagne’nin burada gördüğü piramit şeklindeki anıt, Çarlık Rusya’nın 1881 yılında Mihail Dmitrievič Skobelev komutasında bölgeye gönderdiği orduya karşı direnen Türkmenler anısına dikilmiştir.⁶³

⁶² Kastane, *age*, s. 200.

⁶³ Çarlık Rusya’nın bölgeye düzenlediği Ahal-Teke Seferi için bkz. Murat Özkan, *Türkistan’ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev (1843-1882)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

Göktepe Müzesi

Tren ertesi gün şafak vaktinden sonra ara sıra saksauların görüldüğü kum tepeler boyunca ilerler. Bu bölgede yerleşim yok gibidir. Bu sebeple birbiri ardına gelen istasyonlar daha da sakinleşir. Castagne bu yolculuğunda, kumun altında zar zor görünen bir tahta haç fark eder ve bunun anavatanından uzakta ölen bir demiryolu çalışanının mütevazı mezarı olduğunu anlar. Ardından tren Hazar Denizi'ne ulaşır ve çıplak, hareketsiz kıyı boyunca ilerleyerek Krasnovodsk'a varır.⁶⁴

SONUÇ

Joseph Antoine Castagne'nin Türkistan'a 1904 yılında yaptığı keşif gezisi sırasında tuttuğu notlar, Türkistan tarihi açısından son derece önem arz eder. Gezginin seyahat ettiği yıllarda bölgenin demir yolları ile donatılmış olması, bu yolculuğu bölgeye XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yapılan yolculuklardan ayırır. Bu sebeple gezgin gezi boyunca belirli bir rotayı takip eder. Bu rota tren istasyonlarına göre belirlenmiş; buna bağlı olarak da Castagne sadece demir yollarına yakın şehirleri gezme fırsatı yakalamıştır. Ak-Bulak, Aktöbe, Emba, Mugadjar, Irgız, Kazalinsk, Basıkara, Maylibaş, St. Semenovsk, Perovsk, Taşkent, Semerkant, Merv, Aşkabat ve Göktepe şehirlerini ziyaret eden Castagne, özellikle Taşkent ve Semerkant'ı çok ayrı bir yere koyar. Artık Ruslar tarafından ele geçirilen bu şehirleri değerlendirirken sıkça '*bir Rus şehri*' ifadesini kullanmaktan geri durmaz. Yerel halkın yaşadığı yerleri ise eski şehir olarak tanımlar. Gezginin kişisel gözlem ve değerlendirmeleri daha önceden bölgeye gelen seyyahların notlarında sıkça karşılaşılan önyargılı, eleştirel, abartılı anlatımdan uzaktır. Burada karşılaştıklarını daha önce hiçbir yerde görmediğini ve Türkistan manzaralarının kendisini büyülediğini aktarır.

Karşılaştığı kurganlar, camiler, medreseler, pazarlar, evler, çarşılar, bahçeler, sokaklar, insanlar ve seyyar satıcılar hakkında bilgiler aktarırken Türkistan toplumunu daha iyi analiz edeceği mekanlarda gözlemler yapar. Castagne bir arkeologdur ve seyahatinin asıl maksadı bölgeyi arkeolojik yönden keşfetmektir. Bu sebeple onun ziyaret ettiği yerlerin başında kurganlar gelir. Özellikle Aktöbe, Basıkara, Maylibaş ve St. Semenovsk şehirlerindeki kurganlar hakkında doyurucu bilgiler verir. Kurganların yanı sıra gezi notlarında büyük yer kaplayan ve Castagne tarafından titizlikle incelenen yapıların başında camiler ve medreseler gelmektedir. Özellikle Semerkant'ın ünlü meydanı Registan'da bulunan Tilla-Kari, Şir Dor ve Uluğ Bey medreselerinden, Bibi-Hanım Cami'sinden, Taşkent'te bulunan Hoca Ahrar Cami'sinden bahseder. Bu yapıların sanatsal işçiliği karşısında büyülenir ve bunları İslam sanatının şaheserleri olarak görür. Bu durum onun anlatımlarına da yansır. Castagne'nin betimleme kabiliyetinin yüksek olması, verdiği bilgileri tasvirlerle zenginleştirilmesi, ayrıntılı olarak işlenmesi, bölgeye dair ayrıntılı bir resim çizilmesini kolaylaştırmakta ve bu notların kıymetini göstermektedir. Ayrıca Taşkent ve Göktepe'de bulunan müzeleri de ziyaret eden Castagne'nin Taşkent Müzesi hakkında verdiği bilgiler çok kıymetlidir.

Gezginin Orenburg'dan başlayan yolculuğu muhakkak ki Krasnovodsk'ta bitmez. Ancak bu çalışmanın ana kaynağı olan 1904 yılındaki seyahatine dair tuttuğu notlarda sadece Krasnovodsk'a kadar olan yolculuğa dair izlenimleri yer alır. Castagne'nin özellikle Taşkent'e sonradan bir kez daha gittiği bilinmektedir. Bu gezi ile

⁶⁴ Kastane, *age*, s. 201.

**BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE’NİN
TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)**

alakalı izlenimleri 1909 yılında *İzvestniya Orenburgskogo Otdela İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva* adlı eserin 21. sayısında “*Vtoraya Poezdka İ. A. Kastane v Turkestan: Taşkent*” başlığı altında yayınlanmıştır. Bu çalışma Castagne’nin sadece 1904 yılında yapılan seyahatini konu edindiği için bahsedilen çalışmadan yararlanılmamıştır. Castagne’nin Taşkent’e yaptığı ikinci seyahati XX. yüzyıl Taşkent’ini aydınlatabilecek bir kaynaktır. Bu bakımdan bahsi geçen bu eser üzerine ayrıntılı bir çalışmanın yapılması da alan için faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

ANF. (*Archives nationales de France*)

Cote: LH. 19800035/160/20547, 27 Aout 1925.

2-Kaynak ve Tetkik Eserler

“Kastane, İosif Antonoviç”, *Kazahstan Natsionalnaya Entsiklopediya*, Tom 3, Almatı 2005.

AKHMETOVA, Ulzhan, MUKTAR, Abilsseit, NURMANOVA, Ayaguz, “İstoriko-Etnografiçeskoe İssledovanie Kazahstana Zarubejnimi Uçenimi XIX-XX vv. (Na Primere Nauçnih İssledovaniy Frantsuza J. A. Kastane)”, *Bylye Gody*, 2016, Vol. 42, Is. 4, ss. 1305-1314.

BEKSAÇ, Engin, “Bîbî Hanım Camii”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 1992, ss. 125-126.

BEKSAÇ, Engin, “Şâh-ı Zinde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 267-269.

DLUJNEVSKAYA, G. V., *Arheologiçeskie İssledovaniya v Tsentralnoy Azii i Sibiri v 1859-1959 Godah*, Sankt Peterburg, 2011.

GORSHENİNA, Svetlana, “Un précurseur de l'archéologie et de l'ethnologie françaises en Asie centrale: Joseph-Antoine Castagné (1875-1958) (information)”, *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 141e année, N. 1, 1997. ss. 255-272.

GORŞENİNA, S., “Stranny Arheolog Kastane”, *Zvezda Vostoka*, No. 3, 1996, ss. 146-159.

KARIEV, Aitmat, “Çarlık Rusya Şarkiyatçısı Nikolay Petroviç Ostroumov (1846–1930) ve İslam Hukuku Alanındaki Çalışmaları”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 2020, ss. 154-169.

KASTANE, I., “Otçet o Poezdke v Turkestan”, *Trudi Orenburgskoy Uçenoy Arhivnoy Komissii*, Vpusk 16, Orenburg 1906, ss. 176.201.

LUNİN, B. V., “Mihail Evgeneviç Masson (1897-1986)”, *Rossiyskaya Arheologiya*, 2/1999, ss. 207-210.

ÖZKAN, Murat, “Rus Emperyal Yayılmasının Bir Vasıtası Olarak: Orenburg Neplüyev Askerî Okulu”, *4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (14 – 17 Şubat 2019 / Yalova) (UBAK) Bildiri Tam Metin Kitabı 3 Sosyal Bilimler*, ed. Behsat Karaca, Emel İslamoğlu, Esra Kirik, Ankara 2019, s. 65-82.

ÖZKAN, Murat, *Türkistan’ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev (1843-1882)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

SADYKULY, Oraz Baktiyar, “Researches of Joseph Antoine Castagné Regarding the Burial Traditions of the Kazakh People”, *Stolitsa Nauki*, No: 6(23), İyon 2020, ss. 33-43.

ŞAMUKARAMOVA, F. Ş., “Vasilij Vyatkin i Samarkandskaya Starina”, *Problemi İstorii, Filologii, Kulturi*, 1, 2016, ss. 408–422.

UĞURLU, Kamil, “Şah-ı Zinde Dünyanın En Zarif Nekropolü”, *Erdem*, Cilt 14, Sayı 40, 2002, ss. 351-360.

ÜNAL, Fatih, “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği”, *Bilig*, Sayı 45, 2008, ss. 103-130.

ZHİYENBAYEV, Yerlan, KOSHENOVA, Gulbanu, “Kazakistan, Kızılorda Bölgesinde Mezar ve Türbe Geleneği”, *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür*, Ankara 2019, ss. 477-487.

EKLER

Ek-1 Joseph Antoine Castagne'nin Legion d'Honneur nişanı aldığına dair arşiv belgesi

GRANDE CHANCELLERIE
DE LA
LÉGIION D'HONNEUR.

1er BUREAU.

PERSONNEL
DES MEMBRES
DE LA
LÉGIION D'HONNEUR
ET
DE LA RÉGIMENT MILITAIRE.

SERVICES ADMINISTRATIFS
ET TRAITEMENTS.

N° 126408

AVIS ESSENTIEL.

Le présent procès-verbal doit être renvoyé immédiatement au Grand Chancelier. L'inscription du titulaire sur les registres matricules ne devant avoir lieu qu'après l'accomplissement de la formalité de la réception.

7-285-1925. (18179)

PROCÈS-VERBAL
DE RÉCEPTION

D'UN *Chevalier* DE LA LÉGIION D'HONNEUR.

Le *quinze septembre* mil neuf cent vingt *quatre*.

Nous, *C. Borin, ministre de l'Armée, chef du service des Archives au Ministère des Affaires Étrangères,*

Conformément à la délégation du Grand Chancelier, en date du *27 août 1924* et après avoir fait prendre les armes à *intio d'ivoire* avons fait placer devant le front de bataille M. *Castagne J. A.*

nommé *Chevalier* de la Légion d'honneur, à l'effet de le recevoir en cette qualité.

Nous lui avons ensuite remis ses insignes, en lui donnant l'accolade et en prononçant la formule de réception suivante :

« Au nom du Président de la République et en vertu des pouvoirs qui nous sont conférés, nous vous faisons *Chevalier* de la Légion d'honneur ».

Immédiatement après a été dressé le présent procès-verbal, pour être transmis à la Grande Chancellerie, après avoir été signé par le récipiendaire et par nous.

Fait à *Paris*, le jour, mois et an que dessus.

Le Récipiendaire, *J. Castagne*

Le Délégué, *C. Borin*

**BİR MODERN SEYYAH TİPOLOJİSİ: GEZGİN ARKEOLOG CASTAGNE'NİN
TRENLE TÜRKİSTAN SEYAHATI (1904)**